

PRACE

Instytutu
Europy
Środkowej

Konrad Pawłowski

**Ryzyko polityczne: wyzwania
dla stabilności politycznej,
rozwoju gospodarczego
i polityki zagranicznej Serbii**

PRACE Instytutu
Europy
Środkowej

Recenzent dr hab. Marcin Orzechowski,
Uniwersytet Szczeciński

Seria Prace Instytutu Europy Środkowej
Numer 12/2021
Redakcja serii Beata Surmacz i Tomasz Stępniewski

Copyright Instytut Europy Środkowej
ISBN 978-83-66413-60-3
Wydawca Instytut Europy Środkowej
ul. Niecała 5
20-080 Lublin
www.ies.lublin.pl

Projekt okładki i skład www.targonski.pl
Fotografie na okładce © Tatohra | shutterstock.com
© milosljubicic | shutterstock.com
© Marko Rupena | shutterstock.com

Druk www.drukarniaakapit.pl

PRACE

Instytutu
Europy
Środkowej

Konrad Pawłowski

Ryzyko polityczne: wyzwania dla stabilności politycznej, rozwoju gospodarczego i polityki zagranicznej Serbii

Spis treści

Résumé	7
Wstęp.....	9
1. Sytuacja polityczna w Serbii: konsolidacja władzy i konflikt polityczny	15
2. Sytuacja gospodarcza w Serbii: wzrost i inwestycje	37
3. Polityka zagraniczna Serbii: wyzwania wielowektorowości	65
Źródła.....	89
Spis tabel	105

■ Résumé

Współcześnie najważniejsze wyzwania dla stabilności politycznej Serbii mają przede wszystkim charakter wewnętrzpaństwowy.

W ciągu ostatnich lat wewnętrzzserbska dyskusja nad stanem demokracji w Serbii i faktycznym kierunkiem rozwoju państwa uległa nasileniu i radykalizacji. Partie opozycyjne oraz część społeczeństwa otwarcie oskarżają rządzącą od 2012 r. Serbską Partię Postępową (*Srpska napredna stranka*, SNS) i jej lidera, prezydenta Serbii Aleksandra Vučića, o poważne naruszenia zasad demokracji, „przejęcie” instytucji państwa, konsekwentną presję wywieraną na przeciwników politycznych, bezprawną konsolidację władzy i tendencje autokratyczne.

W przypadku Serbii największe ryzyko w wymiarze krótko- i średnioterminowym generują stagnacja polityczna, polaryzacja społeczna i przeciągający się wewnętrzny konflikt polityczny między władzą i opozycją.

Od listopada 2018 r. do marca 2020 r. elementem wewnętrzzserbskiej debaty politycznej pozostawały cotygodniowe protesty społeczne, wspierane przez środowiska opozycyjne. Demonstracje te stały się egzemplifikacją narastającego niezadowolenia społecznego oraz wyrazem kolektywnego i indywidualnego *votum* nieufności części obywateli wobec rządów SNS i samego prezydenta Vučića.

Jednocześnie prezydent Vučić pozostaje najbardziej popularnym politykiem w Serbii. Badania opinii publicznej niezmiennie pokazują również, że w wyborach parlamentarnych na partie wchodzące w skład obecnej koalicji rządowej na czele z SNS zagłosowałoby ok. 55% wyborców.

Dane makroekonomiczne pokazują, że Serbia pod rządami SNS znajduje się w procesie konsekwentnego wzrostu gospodarczego i aspiruje do roli gospodarczego lidera regionu. Prowzrostową politykę gospodarczą władz w Belgradzie odzwierciedla m.in. rosnący wskaźnik wolności gospodarczej oraz wzrost napływu inwestycji zagranicznych. Sukcesom polityki gospodarczej obecnych władz Serbii towarzyszy jednak wewnętrzzserbska debata nt. rzeczywistych kosztów tej polityki oraz potencjalnych zagrożeń dla przyszłego rozwoju gospodarczego państwa.

Postępujący rozwój gospodarczy państwa pod rządami SNS stanowi stały element polityki wizerunkowej obecnych władz Serbii. Przeciwnicy polityczni – i część serbskich ekonomistów – podważają jednak deklarowaną skalę zmian, wskazując m.in. na selektywną analizę danych makroekonomicznych, wysokie koszty realizowanych inwestycji infrastrukturalnych oraz nadmierne zadłużanie państwa. Część obywateli Serbii żywi również przekonanie, że przywoływane przez władze sukcesy polityki gospodarczej po prostu nie przekładają się na poprawę standardu życia obywateli.

Wybuch pandemii COVID-19 spowolnił wprawdzie wyraźną tendencję wzrostową w serbskiej gospodarce, dane i szacunki makroekonomiczne za lata 2020-2021 pozwalają jednak na stwierdzenie, że gospodarka ta przeszła pierwszą fazę kryzysu ekonomicznego spowodowanego pandemią koronawirusa lepiej, niż gospodarki większości państw europejskich.

Dzisiejszą politykę Serbii na arenie międzynarodowej charakteryzuje polityczna i gospodarcza wielowektorowość, pragmatyzm polityczny, postępująca ekonomizacja polityki zagranicznej oraz konsekwentna poprawa wizerunku inwestycyjnego państwa. Wielowektorowość ta oznacza *inter alia* dążenie do członkostwa Serbii w UE, chęć utrzymania dobrych relacji politycznych z Rosją i Stanami Zjednoczonymi oraz postępujący rozwój stosunków gospodarczych z Chinami, Turcją i państwami Zatoki Perskiej. W sytuacji narastającej rywalizacji geopolitycznej mocarstw europejskich i pozaeuropejskich władzom w Belgradzie coraz trudniej jest jednak prowadzić dotychczasową politykę balansowania między Zachodem i szeroko rozumianym Wschodem.

Narzucona przez skomplikowane uwarunkowania wewnętrzne i międzynarodowe polityka wielowektorowości Serbii nierzadko sprowadza się jednak do faktycznego, taktycznego lawirowania na arenie międzynarodowej. Zwiększa również podatność Serbii na potencjalne naciski gospodarcze i polityczne ze strony Rosji i Chin oraz osłabia proeuropejski kierunek polityki zagranicznej Serbii.

Mimo postępującej normalizacji stosunków między Belgradem i Prisztiną, Serbia niezmiennie mierzy się z problemem obecnego statusu Kosowa. Kwestia ta nadal budzi gorące emocje w serbskim społeczeństwie, nieustannie powraca w debacie politycznej, komplikuje aspiracje europejskie Serbii oraz w różny – i nie zawsze korzystny – sposób wiąże politycznie i ekonomicznie Serbię z Rosją.

Wstęp

Pojęcie ryzyka politycznego

W klasycznym ujęciu, wywodzącym się z nauk ekonomicznych, pojęcie ryzyka politycznego określa „[...] ryzyko związane ze zmianami zachodzącymi w polityce danego państwa, przepisach dotyczących działalności gospodarczej lub regulacjach dotyczących inwestycji. Do kolejnych, istotnych czynników należy zaliczyć relacje międzynarodowe oraz wszelkie inne okoliczności, które mogą mieć wpływ na gospodarkę danego państwa”¹. Ryzyko polityczne określa za-

¹ J. Christy, *Understanding and Managing Political Risk: An International Investor Guide to Political Risk*, The Balance, 20.11.2021, <https://www.thebalance.com/understanding-and-managing-political-risk-1979066> [20.11.2021].

tem to, czy „[...] rozwój sytuacji politycznej może w znaczący sposób wpłynąć na sytuację przedsiębiorstwa”². Ujęcia te patrzą zatem na ryzyko polityczne z perspektywy podmiotów gospodarczych, nierzadko wielkich korporacji transnarodowych, analizujących możliwość potencjalnych zysków i strat wynikających z inwestycji w danym państwie poprzez pryzmat poziomu jego stabilności politycznej i wolności gospodarczej.

Przyjęte w niniejszej pracy ujęcie politologiczne przesuwają punkt ciężkości całej analizy i spogląda na ryzyko polityczne z perspektywy samego państwa – jego stabilności, interesów, bezpieczeństwa i rozwoju – oraz otoczenia międzynarodowego. W takim ujęciu pojęcie ryzyka politycznego definiuje wyzwania teraźniejszości oraz oparte na nich przyszłe, potencjalne, prawdopodobne, zobiektywizowane, wymierne i definiowalne zagrożenia, które mogą – choć oczywiście nie muszą – zmaterializować się w nieodległej przyszłości i wywrzeć wpływ na funkcjonowanie wielu różnych obszarów życia społecznego w państwie i jego otoczeniu. Ryzyko to dotyczy zatem polityki krajowej, spraw gospodarczych lub stosunków międzynarodowych. W praktyce odnosi się najczęściej do wszystkich tych obszarów³.

² C. Rice, A. Zegart, *Political Risk: How Businesses and Organizations Can Anticipate Global Insecurity*, New York – Boston 2018, s. 5.

³ J. Arnoldi, *Ryzyko*, Warszawa 2011, s. 11 i n.; R. McKellar, *A Short Guide to Political Risk*, London – New York 2016, s. 3-7; *When political risk costs money* | FT World, Financial Times, 09.10.2015, <https://www.youtube.com/watch?v=lrPdG386-tk> [25.04.2021].

Tak rozumiane ryzyko polityczne stanowi konsekwencję decyzji, a czasem także niedecyzji politycznych, odzwierciedlonych w strategiach, działaniach i postawach głównych krajowych aktorów politycznych. Do istnienia ryzyka politycznego w danym państwie nierzadko przyczyniają się także polityka innych państw i organizacji międzynarodowych oraz współzależności międzynarodowe, wynikające z dynamicznie zachodzących procesów internacjonalizacji, integracji i globalizacji⁴.

Analiza ryzyka politycznego

Przedmiotem analizy ryzyka politycznego pozostaje określenie obecnych wyzwań oraz ocena prawdopodobieństwa wystąpienia negatywnie wartościowanych zdarzeń – niepożądanych zjawisk, procesów lub scenariuszy, dotyczących rozwoju stosunków politycznych i gospodarczych w danym państwie oraz w jego relacjach międzynarodowych. Ze swej istoty analiza ta ma charakter prognostyczny, uwzględnia zatem potencjalne konsekwencje obecnej sytuacji lub nadchodzącej zmiany (ocena ryzyka). Taka analiza daje możliwość zdefiniowania i implementacji działań wyprzedzających, pozwalających na uniknięcie zjawisk negatywnych lub –

⁴ A. Moraczewska, *Zarządzanie ryzykiem na granicach zewnętrznych Unii Europejskiej*, Lublin 2021, s. 26-63.

jeśli już się pojawiają – na minimalizację ich skali i zakresu (zarządzanie ryzykiem)⁵.

Cel i przedmiot badań

Celem badań zawartych w niniejszej publikacji jest przeprowadzenie jakościowej analizy ryzyka politycznego w odniesieniu do największego państwa Bałkanów Zachodnich – Republiki Serbii. Analiza ta koncentruje się na wybranych aspektach bieżącej sytuacji politycznej i gospodarczej, na których tle omówione zostają obecne wyzwania i potencjalne zagrożenia dla stabilności politycznej, rozwoju gospodarczego, stabilności finansowej i pozycji międzynarodowej Serbii.

W badaniach uwzględniono szereg czynników, które odgrywają kluczową rolę w analizie ryzyka politycznego, tj.: siłę, zakres i zasięg władzy państwowej, specyfikę systemu politycznego, model przywództwa politycznego, poziom demokracji, główne spory polityczne, stabilność makroekonomiczną, wskaźnik wolności gospodarczej, relacje regionalne, zaangażowanie aktorów zewnętrznych czy wreszcie pandemię COVID-19 – zdarzenie nieoczekiwane i nieprzewidywalne, o wielkiej skali i konsekwencjach (*the 'Black Swan' event*),

⁵ J. Diamond, *Upadek. Dlaczego niektóre społeczeństwa upadły, a innym się udało*, Warszawa 2007, s. 19; J. Arnoldi, dz.cyt., s. 19, 34-35, 46-51, 101-102, 203, 187-189; *How can companies navigate political risk?* | *FT Business*, Financial Times, 01.07.2015, <https://www.youtube.com/watch?v=xesFxXlLnZg> [25.04.2021].

od kilkunastu miesięcy wywierające niezmienny wpływ na debatę polityczną i koniunkturę gospodarczą w Serbii.

W opracowaniu przyjęto perspektywę krótkoterminową, niektóre z zaprezentowanych rozważań wybiegają jednak dalej w przyszłość.

W publikacji przedstawiono stan faktyczny na 25 stycznia 2022 r.

1.

Sytuacja polityczna w Serbii: konsolidacja władzy i konflikt polityczny

Dominacja Serbskiej Partii Postępowej i konsolidacja władzy w ręku ośrodka prezydenckiego

1. Obecny system władzy w Serbii zdominowany jest przez konserwatywną Serbską Partię Postępową (*Srpska napredna stranka*, SNS), która rządzi nieprzerwanie od lipca 2012 r. Najważniejszym partnerem koalicyjnym SNS pozostaje współrządząca, choć coraz bardziej marginalizowana, Socjalistyczna Partia Serbii (*Socijalistička partija Srbije*, SPS).

2. Istnieje wiele powodów, by stwierdzić, że władza w Serbii znajduje się obecnie w rękach jednej osoby, tj. byłego wi-

cepremiera (2012-2014), premiera (2014-2017) i urzędującego od maja 2017 r. prezydenta Aleksandra Vučića. Dla wielu Serbów jest on w istocie symbolem systemu politycznego, który obecnie funkcjonuje w Serbii pod rządami SNS⁶.

3. Prezydent Vučić jest silnym prezydentem, sprawującym realną kontrolę nad premier Aną Brnabić (SNS), która nie aspiruje do autonomii politycznej. Obecny rząd Serbii – zdominowany przez SNS – jest to *de facto* rząd prezydencki, w większości składający się z osób zaufanych i lojalnych wobec prezydenta Vučića. Prezydent dominuje również nad Zgromadzeniem Narodowym, które *de facto* głosuje zgodnie z wolą głowy państwa. Jako szef SNS Vučić sprawnie kontroluje także własne zaplecze polityczne, ograniczając powstanie rzeczywistej, wewnątrzpartyjnej opozycji⁷.

4. 21 czerwca 2020 r. w Serbii odbyły się wybory parlamentarne, zbojkotowane przez największe partie opozycyjne, w których koalicyjna lista wyborcza „Aleksandar Vučić – dla naszych dzieci” („Aleksandar Vučić – Za našu decu”) na czele z SNS zdobyła 60,65% głosów. Dobry wynik wyborczy SNS

⁶ K. Pawłowski, „Jedan od pet miliona”: protesty społeczne w Serbii, „Prace IEŚ”, 2019, nr 3, s. 11-13, <https://ies.lublin.pl/prace/jedan-od-pet-miliona-protesty-spoleczne-w-serbii/> [27.11.2021].

⁷ Tamże; J. D. Petrović, GO SNS: Ostavke, ujedinjenje, pa disciplinovanje članstva i prozivka funkcionera, N1, 29.05.2021 <https://rs.n1info.com/vesti/go-sns-ostavke-ujedinjenje-pa-disciplinovanje-clanstva-i-prozivka-funkcionera/> [22.11.2021]; K. Pawłowski, Powołanie nowego rządu w Serbii, „Komentarze IEŚ”, 2020, nr 281, <https://ies.lublin.pl/komentarze/powolanie-nowego-rzadu-w-serbii/> [22.11.2021].

to z jednej strony efekt rzeczywistego i stabilnego poparcia społecznego obecnego obozu władzy, z drugiej zaś: konsekwencja kampanii wizerunkowej, dominującej w mediach publicznych i życzliwych wobec władzy mediach prywatnych, potwierdzenie sprawności maszyny partyjnej SNS (skutecznie mobilizującej członków i elektorat SNS) oraz wypadkowa wielkości tego ugrupowania⁸.

5. W Zgromadzeniu Narodowym na łączną liczbę 250 mandatów aż 188 miejsc obsadzają obecnie posłowie SNS oraz deputowani kilku mniejszych partii, *de facto* partii satelickich, które w ostatnich wyborach parlamentarnych tworzyły wspólną listę wyborczą z SNS. Wchodząca w skład koalicji rządowej SPS i jej mniejszy koalicjant posiadają 32 mandaty. Kolejnych 19 mandatów przypada partiom reprezentującym mniejszości narodowe, z których większość wspiera obóz rządzący. Wskutek zbojkotowania wyborów parlamentarnych z 21 czerwca 2020 r. przez największe partie opozycyjne, w parlamencie nie zasiadają przedstawiciele rzeczywistej opozycji politycznej. W efekcie w obecnym parlamencie Ser-

⁸ Członkostwo w SNS posiada ok. 700 tys. ludzi (2018), a zatem ok. 10% całej populacji Serbii (6,9 mln). Dane te wskazują na wyraźne upartyjnienie serbskiego społeczeństwa oraz niosą za sobą uprawnione pytania o przyczyny i konsekwencje polityczne tego zjawiska. Zob.: SNS IMA 175.000 ČLANOVA VIŠE NEGO VLADAJUĆE STRANKE U BRITANIJ I NEMAČKOJ: A ove dve zemlje imaju 140 miliona stanovnika više od Srbije!, *Espresso.rs*, 25.03.2018, <https://www.espresso.rs/vesti/politika/235463/sns-ima-175-000-clanova-vise-nego-vladajuće-stranke-u-britaniji-i-nemackoj-a-ove-dve-zemlje-imaju-vise-od-140-miliona-stanovnika-od-srbije> [23.11.2021]; K. Pawłowski, „*Jedan od pet miliona*”..., s. 12-15.

bii jedyną, *de facto* symboliczną opozycję tworzy 6 posłów grupy poselskiej reprezentujących mniejszość bośniacką i albańską oraz 1 poseł niezależny⁹.

6. Z uwagi na absolutną dominację polityczną SNS w Zgromadzeniu Narodowym, organ ten bliski jest zatem modelowi parlamentu jednopartyjnego. Z punktu widzenia standardów współczesnej demokracji parlamentarnej tak daleko idąca koncentracja władzy w ręku jednego ugrupowania politycznego jest zjawiskiem nietypowym. Rodzi również uzasadnione – i kłopotliwe dla obozu władzy – pytania nt. rzeczywistego mandatu społecznego i reprezentatywnego charakteru Zgromadzenia Narodowego¹⁰.

7. O pogłębiającej się konsolidacji władzy świadczy fakt, że 29 maja 2021 r. obecny w Zgromadzeniu Narodowym Serbski Sojusz Patriotyczny (*Srpski patriotski savez*, SPAS) został wchłonięty przez SNS. Wskutek „zjednoczenia” SPAS zakończył swój byt polityczny, a dotychczasowy lider tego ugrupowania, Aleksandar Šapić, objął stanowisko wiceprzewodniczącego zarządu głównego SNS¹¹.

8. Faktyczna centralizacja władzy w ręku A. Vučića relatywizuje oficjalnie obowiązującą zasadę trójpodziału władzy.

⁹ K. Pawłowski, *Wybory w Serbii: spodziewane zwycięstwo Serbskiej Partii Postępowej*, „Komentarze IEŚ”, 2020, nr 212, <https://ies.lublin.pl/komentarze/wybory-w-serbii-spodziewane-zwyciestwo-serbskiej-partii-postepowej/> [22.11.2021].

¹⁰ Tamże.

¹¹ *SPAS zvanično pristupio SNS, Šapić izabran za potpredsednika Glavnog odbora*, N1, 29.05.2021, <https://rs.n1info.com/vesti/spas-pristupio-sns-vucic-porucio-dobrodosli-u-svojob-stranku/> [22.11.2021].

Sytuację pogarszając semidemokratyczny (*vel* autokratyczny) *modus operandi* i silna osobowość prezydenta, który bezpośrednio decyduje o najważniejszych sprawach w państwie¹².

9. Jednocześnie prezydent Vučić cieszy się wysokim poparciem społecznym i pozostaje najbardziej popularnym politykiem w Serbii. Opublikowane na początku stycznia 2019 r. badania opinii publicznej, przeprowadzone przez dziennik „Politika” oraz ośrodek badań społecznych i marketingowych „Faktor Plus”, pokazały, że aż 57% ankietowanych oceniających serbskich polityków najwyższą ocenę przyznało właśnie prezydentowi Vučićowi. Rezultat ten był faktycznie lepszy niż połączone wyniki pozostałych przywódców politycznych¹³. Prorządowy dziennik „Informer” stwierdził wówczas, że „prezydent Serbii Aleksandar Vučić jest bardziej popularny niż wszyscy inni politycy razem wzięci [...]”¹⁴.

10. W funkcjonowaniu systemu władzy w Serbii można również dostrzec: ograniczoną transparentność działań wła-

¹² D. Bechev, *Is Russia Winning in Serbia? Maybe, But Not for the Reasons You Think*, Atlantic Council, 10.04.2017, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukraine-alert/is-russia-winning-in-serbia-maybe-but-not-for-the-reasons-you-think/> [12.11.2021]; K. Pawłowski, „Jedan od pet miliona”..., s. 13.

¹³ Б. Баковић, *ИСТРАЖИВАЊЕ „ПОЛИТИКЕ” И АГЕНЦИЈЕ „ФАКТОР ПЛУС”: Косово и Меморијал најјачи утисак 2018.*, Политика, 03.01.2019, <https://www.politika.rs> [22.11.2021].

¹⁴ *VUČIĆ UBEDLJIVO NAJPOPULARNIJI: U istraživanju Politike i agencije Faktor plus, za 57 posto ispitanih, ON JE OSTAVIO NAJPOZITIVNIJI UTISAK 2018. GODINE!*, Informer, 02.01.2019, <https://informer.rs/vesti/politika/414629/vucic-ubedljivo-najpopularniji-istrazivanju-politike-agencije-faktor-plus-posto-ispitanih-ostavio-najpozitivniji-utisak-2018-godine> [22.11.2021].

dzy; elementy populizmu; partiokrację (tj. faktyczne „przejęcie” instytucji publicznych przez członków SNS lub osoby związane z SNS, która pozostaje partią władzy, dominuje w życiu politycznym oraz kontroluje rozwój ekonomiczny państwa); klientelizm (w Serbii doszło do wytworzenia systemu, w którym sukces w życiu zawodowym i biznesie nierzadko zależy od dobrych relacji z politykami obozu władzy); funkcjonowanie na poziomie instytucji publicznych nieformalnych układów personalnych oraz mało transparentnych grup interesu; presję polityczną władzy wywieraną na przeciwników politycznych (m.in. deprecjonowanie opozycji w mediach publicznych); zwiększoną kontrolę społeczeństwa; dyskusyjny poziom praworządności; oszustwa wyborcze; kryminalizację życia politycznego i gospodarczego itd. Całości dopełnia brak efektywnych mechanizmów kontroli działań władzy przez społeczeństwo, niezdolne do narzucenia rządzącym określonych standardów odpowiedzialności politycznej, praworządności i profesjonalizmu¹⁵.

11. Specyfikę sytuacji na serbskiej scenie politycznej odzwierciedlają różne indeksy i skale, służące do pomiaru i kwantyfikacji złożonej rzeczywistości politycznej. Wskaż-

¹⁵ L. Barber, B. Hall, *Interview: Serbia's Vucic insists 'I'm obsessed with Kosovo'*, Financial Times, 15.05.2018, <https://www.ft.com/content/286fadc4-5444-11e8-b3ee-41e0209208ec> [23.11.2021]; K. Pawłowski, „Jedan od pet miliona”..., s. 12-13; J. Георгиевски, *Србија, полиција и људска права: Биометријске камере – како раде и шта до сада знамо*, BBC News, 05.10.2021, <https://www.bbc.com/serbian/cyr/srbija-58740352> [12.11.2021].

nik stanu demokracji (*Democracy Score*) pokazuje zatem, że w 2020 r. Serbia spadła z grupy państw o nie w pełni ugruntowanej demokracji (*Semi-Consolidated Democracy*) do grupy państw jedynie częściowo demokratycznych (*Transitional or Hybrid Regime*)¹⁶. Wskaźnik szeroko definiowanej stabilności państw (*Fragile States Index*) pokazuje z kolei, że w 2021 r. Serbia z wynikiem 67,4 pkt (na 120 pkt) znajduje się w grupie państw o dostrzegalnym potencjale polityczno-społecznej niestabilności (*warning*), lokując się na 101 pozycji wśród 179 analizowanych państw – niemal w połowie skali od stabilności do niestabilności¹⁷.

Przeciągający się konflikt polityczny między władzą i opozycją

1. W Serbii ma miejsce jednoznacznie konfliktowy dyskurs polityczny między władzą i opozycją, który skutkuje rosnącą polaryzacją serbskiego społeczeństwa.

2. Środowiska opozycji politycznej od lat oskarżają prezydenta Vučića i rządzącą SNS o „zawłaszczenie” państwa,

¹⁶ W państwach o częściowo ugruntowanej demokracji funkcjonują demokratyczne procedury wyboru przedstawicieli politycznych, można jednak dostrzec faktyczne ograniczenia w zakresie implementacji praw politycznych i swobód obywatelskich. Z kolei w hybrydowych reżimach politycznych instytucje demokratyczne są kruche; istnieją również poważne wyzwania związane z ochroną praw politycznych i swobód obywatelskich. Zob.: Freedom House, *Nations in Transit 2021*, s. 7, 25-26, https://freedomhouse.org/sites/default/files/2021-04/NIT_2021_final_042321.pdf [12.11.2021].

¹⁷ *Fragile States Index 2021 – Annual Report*, 20.05.2021, s. 50, <https://fragilestatesindex.org/2021/05/20/fragile-states-index-2021-annual-report/> [10.11.2021].

łamanie prawa oraz poważne ograniczenie zasad demokratycznej rywalizacji politycznej. Wysuwane są także opinie nt. regresu politycznego i oskarżenia, że Serbia pod rządami prezydenta Vučića zmierza w stronę standardów politycznych z czasów reżimu Slobodana Miloševicia¹⁸.

3. Prezydent Vučić i czołowi politycy SNS konsekwentnie odrzucają te oskarżenia. Wskazują również, że partie opozycyjne nie mają poparcia społecznego i są oderwane od potrzeb zwykłych obywateli. Oskarżają ponadto środowiska opozycyjne o brak woli dialogu, nieustanne ataki w życzliwych opozycji mediach antyrządowych, łamanie zasad demokracji, bojkot wyborów oraz dążenie do przejęcia władzy w państwie na drodze protestów ulicznych i przewrotu politycznego¹⁹.

Protesty społeczne i bojkot wyborów parlamentarnych

1. Od listopada 2018 r. do momentu wybuchu obecnej pandemii COVID-19 w marcu 2020 r. w Serbii miały miejsce coty-

¹⁸ *Utisak nedelje: Boris Tadić, Teofil Pančić i Predrag Vošinić*, NOVA S, 10.06.2019, <https://www.youtube.com/watch?v=eBA9m26T1Xo> [21.03.2021]; *Teodorović: Mi trenutno nemamo politički život, imamo represiju jednog režima*, N1, 31.10.2021, https://www.youtube.com/watch?v=E6E_fiaN7_w [12.11.2021]; K. Pawłowski, „Jednan od pet miliona”..., s. 25-26.

¹⁹ Vučić: *Važno da ih pobedimo ponovo*, RTV, 03.02.2018, https://rtv.rs/sr_lat/politika/vucic-vazno-da-ih-pobedimo-ponovo_890839.html [22.11.2021]; A. Вучић, АУТОРСКИ ТЕКСТ ПРЕДСЕДНИКА СРБИЈЕ ЗА „ПОЛИТИКУ”, *Елита и плебс*, Политика, 10.07.2019, <http://www.politika.rs/scc/clanak/433411/Elita-i-plebs> [21.03.2021].

godniowe demonstracje antyrządowe, które przez większą część czasu funkcjonowały pod nazwą „Jeden z pięciu milionów” („*Jedan od pet miliona*”). W demonstracjach uczestniczyły osoby reprezentujące różne środowiska polityczne, a jedynym celem, który łączył protestujących, było odsunięcie od władzy SNS i prezydenta Vučića. Jakkolwiek od połowy 2019 r. skala demonstracji wyraźnie zmalała, były to największe protesty antyrządowe od czasu obalenia prezydenta Jugosławii S. Miloševicia²⁰.

2. Kolejną formą protestu i manifestacji politycznej stał się wspomniany już bojkot wyborów parlamentarnych z 21 czerwca 2020 r. przez największe ugrupowania opozycyjne. Partie te odmówiły udziału w głosowaniu, argumentując, że w Serbii pod rządami SNS nie istnieją warunki do przeprowadzenia wolnych i demokratycznych wyborów parlamentarnych. Mimo wielkiego sukcesu wyborczego SNS i oficjalnych deklaracji nt. szerokiego poparcia społecznego, bojkot głosowania przez najważniejszą część opozycji w istocie podważył mandat społeczny obecnych władz Serbii, zaszkodził wizerunkowi Serbii na arenie międzynarodowej i *de facto* zmusił serbskich decydentów do organizacji kolejnych, przedterminowych wyborów parlamentarnych²¹.

3. Do kolejnych protestów społecznych w Serbii doszło w lipcu 2020 r. Jakkolwiek demonstracje wybuchły spon-

²⁰ K. Pawłowski, „*Jedan od pet miliona*”..., s. 5 i n.

²¹ K. Pawłowski, *Wybory w Serbii...*

tanicznie po zapowiedzi wprowadzenia w Belgradzie ograniczeń administracyjnych w ramach walki z pandemią COVID-19, w istocie były przejawem narastającego niezadowolenia społecznego oraz wyrazem *votum* nieufności wobec rządzącej SNS i samego prezydenta Vučića. Zaskakujące dla samej władzy masowe, kilkudniowe protesty na ulicach Belgradu i kilku innych miast pokazały, że kilkanaście dni po wyborach powszechnych Serbia znalazła się w fazie jednoczesnego kryzysu epidemiologicznego i poważnego kryzysu politycznego, relatywizującego niedawne wielkie zwycięstwo wyborcze obozu władzy²².

4. 20 października 2020 r. prezydent Vučić ogłosił, że najpóźniej do 3 kwietnia 2022 r. w Serbii odbędą się przedterminowe wybory parlamentarne, połączone z wyborami prezydenckimi. Decyzja ta była zapewne warunkowana chęcią deeskalacji wewnętrznego kryzysu politycznego oraz coraz silniejszymi głosami zaniepokojenia ze strony społeczności międzynarodowej, wskazującymi na narastającą polaryzację polityczną oraz zwiększającą się i – niezdrową dla demokracji – dominację SNS na scenie politycznej Serbii. Decyzja o organizacji kolejnych już wyborów przedterminowych mogła być również podyktowana charakterystyczną

²² K. Pawłowski, *Serbia: protesty z powodu zapowiedzi zaostrzenia środków administracyjnych w walce z pandemią COVID-19 z kryzysem politycznym w tle*, „Komentarze IeS”, 2020, nr 221, <https://ies.lublin.pl/komentarze/serbia-protesty-z-powodu-zapowiedzi-zaostrzenia-srodkow-administracyjnych-w-walce-z-pandemia-covid-19-z-kryzysem-politycznym-w-tle/> [22.11.2021].

dla prezydenta Vučića kalkulacją polityczną, pozwalającą na subordynację własnego zaplecza politycznego i mobilizację elektoratu SNS, umożliwiającą partii rządzącej utrzymanie się przy władzy²³.

Niełatwy dialog władzy i opozycji

1. Kłopotliwy wizerunkowo bojkot wyborów przez opozycję spowodował, że prezydent Vučić został *de facto* zmuszony do rozpoczęcia dialogu z przeciwnikami politycznymi i zagwarantowania udziału środowisk opozycyjnych w kolejnych wyborach parlamentarnych.

2. Dialog ten prowadzony był formalnie od marca 2021 r. w formule tzw. drugiej fazy dialogu międzypartyjnego między przedstawicielami władzy i opozycji przy udziale (mediacji) przedstawicieli Parlamentu Europejskiego²⁴.

3. Wypracowane w ramach dialogu międzypartyjnego i zaakceptowane 18 września 2021 r. przez stronę rządową

²³ Na przestrzeni lat przedterminowe wybory parlamentarne (wygrane przez SNS) miały miejsce w 2014 i 2016 r. Władze przymierzały się także do organizacji wyborów przedterminowych w czerwcu 2019 r., ale ostatecznie nie zdecydowano się na ten krok, zapewne z obawy o wynik głosowania w sytuacji trwających wówczas protestów społecznych. Zaplanowane na 26 kwietnia 2020 r. regularne wybory powszechne zostały z kolei przełożone na 21 czerwca 2020 r. z powodu pandemii COVID-19. Sytuacja ta oznacza, że w Serbii ostatnie regularne wybory parlamentarne odbyły się w 2012 r. Zob.: K. Pawłowski, *Powołanie nowego rządu...*

²⁴ European Parliament, *Second phase of the Inter-Party Dialogue with the National Assembly of Serbia, 02 March 2021*, <https://www.europarl.europa.eu/delegations/pl/second-phase-of-the-inter-party-dialogue/product-details/20210303D-PU28961> [13.11.2021].

i część opozycji działania na rzecz poprawy warunków wyborczych w Serbii sprowadzają się do – w istocie nietypowego – włączenia przedstawicieli opozycji pozaparlamentarnej w nadzór nad funkcjonowaniem mediów w okresie kampanii wyborczej i przebiegiem procesu głosowania²⁵.

4. Otwartym pytaniem pozostaje, czy wynegocjowane rozwiązania zostaną wdrożone w sposób, który pozwoli na faktyczne podniesienie poziomu pluralizmu w mediach publicznych i poprawę warunków głosowania. Istnieje także ryzyko, że z uwagi na krótki czas, jaki pozostał do wyborów, pełna i terminowa implementacja wynegocjowanych rozwiązań okaże się po prostu niemożliwa. W debacie publicznej nt. dialogu podnoszone są głosy, że czas potrzebny na wdrożenie poważnych reform po prostu już minął, a propozycje wypracowane przy mediacji PE są spóźnione i nie wpłyną zasadniczo na przebieg kampanii (przed)wyborczej ani wyniki wyborów parlamentarnych i prezydenckich. Nie ulega również wątpliwości, że obóz władzy nie jest zainteresowany daleko idącymi ustępstwami, które mogłyby doprowadzić do odsunięcia od władzy SNS i SPS²⁶.

²⁵ European Parliament, *Inter-Party Dialogue: Improving conditions for political competition in Serbia*, 18.09.2021, <https://www.europarl.europa.eu/globaldemocracy-support/en/mediation-and-dialogue/latest-news> [13.11.2021].

²⁶ *Nedeljkov o izbornom dijalogu: Vlast učešćem priznala postojanje problema*, N1, 09.09.2021, <https://rs.n1info.com/vesti/nedeljkov-o-izbornom-dijalogu-vlast-u-cescem-priznala-postojanje-problema/> [14.11.2021].

Słaba i podzielona opozycja

1. Charakterystycznym elementem krajobrazu politycznego Serbii pozostaje skłócona i podzielona opozycja. Opozycyjne wobec SNS środowiska polityczne różnią się także w wymiarze ideowym. W skład opozycji wchodzi bowiem zarówno partie demokratyczne, liberalne i proeuropejskie, ugrupowania konserwatywne, jak i środowiska skrajnej, prorosyjskiej prawicy. Zróżnicowaną i podzieloną opozycję łączy w praktyce jedynie krytyka rządzącej SNS.

2. Jedyną rzeczywistą siłą polityczną, mogącą w perspektywie zagrozić władzy SNS, stanowi tzw. demokratyczna opozycja, tj. środowiska polityczne, które w 2000 r. doprowadziły do odsunięcia od władzy S. Miloševicia. W grupie tej prym wiodą Partia Demokratyczna (*Demokratska stranka*, DS), Partia Wolności i Sprawiedliwości (*Stranka slobode i pravde*, SSP), Partia Ludowa (*Narodna stranka*, NS) oraz Partia Socjaldemokratyczna (*Socijaldemokratska stranka*, SDS). Środowiska opozycji demokratycznej deklarują wprowadzić wolę wspólnej walki z „reżimem Vučića”, w praktyce są jednak podzielone, darzą się ograniczonym zaufaniem (nie brak tu również osobistych antypatii) i faktycznie rywalizują o miejsce lidera opozycji. W chwili obecnej partie te nie są również w stanie zbudować szerszego poparcia

społecznego, które mogłoby im przynieść sukces wyborczy i doprowadzić do zmiany politycznej w Serbii²⁷.

3. Wprawdzie 26 listopada 2021 r. SSP, DS, NS, Ruch Wolnych Obywateli (*Pokret slobodnih građana*), Ruch za Zmianą Kierunku (*Pokret za preokret*), Platforma Obywatelska (*Građanska platforma*), Ruch Wolnej Serbii (*Pokret slobodne Srbije*), Demokratyczna Unia Węgrów Wojwodiny (*Demokratska zajednica vojvođanskih Mađara*) oraz Zjednoczone Związki Zawodowe Serbii „Jedność” (*Udruženji sindikati Srbije „Sloga”*) zawarły porozumienie o wspólnym starcie w wyborach, nadal nie jest to jednak zjednoczenie całej demokratycznej opozycji²⁸.

4. Niedawne protesty ekologiczne przeciwko firmie Rio Tinto (zob. rozdz. II, pkt 3, ppkt 3-4) pokazały rosnącą popularność zielonej lewicy na serbskiej scenie politycznej. Środowiska te zdecydowały również o wspólnym starcie w wyborach. Powstała 25 stycznia 2022 r. zielono-lewicową koalicję tworzą Otwarta Platforma Obywatelska „Akcja” (*Otvorena građanska platforma „Akcija”*), będąca związkiem

²⁷ Panović: *Celo stanje u opoziciji je jedna vrsta agonije DS i njenih raskola*, N1, 24.11.2021, <https://www.youtube.com/watch?v=Eno5FRaWLxM> [28.11.2021].

²⁸ Tamże; Ž. Tatalović, *Opozicija se udružila u široki savez, čekaju se kandidati za najviše funkcije*, N1, 26.11.2021, <https://rs.n1info.com/vesti/potpisan-sporazum-o-zajednickom-nastupu-opozicije-gradjanima-obecane-reforme/> [27.11.2021]; *SSP, DS, PSG i NS postigle načelan dogovor o zajedničkom nastupu na izborima, ne i konačan*, Danas, 23.11.2021, <https://www.danas.rs/vesti/politika/ssp-ds-psg-i-n-s-postigle-nacelan-dogovor-o-zajednickom-nastupu-na-izborima-ne-i-konacan/> [29.11.2021].

28 organizacji społecznych, stowarzyszeń i partii politycznych, ruch obywatelski Powstanie Ekologiczne (*Ekološki ustanak*) oraz ruch miejski Nie pozwólmy zatopić Belgradu (*Ne davimo Beograd*, NDBG)²⁹.

5. Zróżnicowane w wymiarze ideowym środowiska serbskiej opozycji pozostają tradycyjnie podzielone i nie mają wspólnej strategii politycznej w odniesieniu do zbliżających się wyborów parlamentarnych i prezydenckich. Należy się zatem spodziewać, że partie tzw. demokratycznej opozycji, środowiska zielonej lewicy, partie centroprawicowe i konserwatywne oraz ugrupowania prawicowe i nacjonalistyczne pójdą do głosowania w kilku koalicjach wyborczych, co faktycznie osłabi ich wynik wyborczy. Poza różnicami ideowo-programowymi i wzajemnymi antypatiami liderów politycznych szerokiemu zjednoczeniu ugrupowań opozycyjnych nie sprzyjają również oczekiwania ich elektoratu, który wprawdzie opowiada się za porozumieniem między partiami opozycji, ale niekoniecznie za jedną listą wyborczą³⁰.

²⁹ Zaključen sporazum o formiranju koalicije „Moramo”, N1, 25.01.2022, <https://rs.n1info.com/vesti/zaključen-sporazum-o-formiranju-koalicije-moramo/> [31.01.2022].

³⁰ Demostat: Opozicija u Beogradu na 54%, u Srbiji na 45%, JUGpress, 03.12.2021, <https://jugpress.com/demostat-opozicija-u-beogradu-na-54-u-srbiji-na-45/> [15.12.2021].

Co po wyborach?

1. Nie ulega wątpliwości, że podział szeroko definiowanych środowisk opozycyjnych – od partii proeuropejskich do ugrupowań prorosyjskich – działa na korzyść SNS. Partii rządzącej sprzyja także obniżony w lutym 2020 r. próg wyborczy (3%), który daje szansę na wejście do Zgromadzenia Narodowego niewielkim partiom politycznym. Obecność w parlamencie małych partii konserwatywnych i ugrupowań radykalnej prawicy, podatnych na naciski i zachęty ze strony SNS – nierzadko również niezaliczanych do grona „prawdziwej” opozycji – wzmocniłaby wprawdzie formalny pluralizm polityczny przyszłej władzy ustawodawczej, w praktyce jednak oznaczałaby ewolucję serbskiego parlamentaryzmu w stronę modelu wschodnioeuropejskiego. Gdyby tak się stało, zapewne pogorszyłoby to wizerunek międzynarodowy Serbii oraz utrudniło proces akcesji tego państwa do UE.

2. Kłopotliwa dla SNS groźba ponownego bojkotu wyborów przez największe partie opozycyjne została oddalona. Obecne deklaracje i działania liderów partii opozycyjnych, które we wrześniu 2021 r. w proteście opuściły dialog międzypartyjny i rozważały początkowo ponowny bojkot wyborów, pokazują bowiem, że ugrupowania te zdecydowały o udziale w głosowaniu w kwietniu 2022 r. Decyzja największych partii opozycyjnych o uczestnictwie w zbliżających się wyborach zmniejsza także ryzyko, że dalsza debata polityczna między władzą, jej przeciwnikami politycznymi i niezadowolonymi

obywatelami będzie odbywać się na ulicach serbskich miast, a nie w parlamencie.

3. Badania opinii publicznej z ostatnich lat pokazują, że rządząca SNS niezmiennie cieszy się największym poparciem społecznym. W cytowanym już badaniu z początku 2019 r. poparcie dla SNS wyraziło 53,8% ankietowanych; część partii opozycyjnych, zjednoczonych w istniejącej wówczas koalicji Sojusz dla Serbii (*Savez za Srbiju*, SzS), otrzymała jedynie 14,4% głosów³¹. Badania z listopada 2021 r. pokazują z kolei, że w wyborach parlamentarnych na partie wchodzące w skład obecnej koalicji rządowej na czele z SNS i SPS głos oddałoby 55% wyborców³², na partie demokratycznej opozycji, zjednoczone wokół SSP i DS – 16%, ruchy obywatelskie i ekologiczne oraz ugrupowania lewicowo-liberalne (m.in. NDBG) – 9%, partie centroprawicowe i konserwatywne³³ – 7%, ugrupowania prawicowe i nacjonalistyczne³⁴ – 5%, a na pozostałe partie, które zapewne nie przekroczą progu

³¹ Б. Баковић, ИСТРАЖИВАЊЕ „ПОЛИТИКЕ”...

³² Nawet przedstawiciele opozycji szacują obecnie (2021), że rzeczywiste poparcie polityczne dla SNS w skali całego kraju sięga 45%. Zob.: *Faktor plus kaže da SNS ima 60 odsto, Vukadinović im ne veruje, tvrdi 15% manje*, N1, 19.05.2021, <https://rs.minfo.com/vesti/faktor-plus-kaže-da-sns-ima-60-odsto-vukadinovic-im-ne-veruje-tvrdi-15-manje/> [12.11.2021].

³³ Powstała w maju 2021 r. koalicja wyborcza zorganizowana wokół Demokratycznej Partii Serbii (*Demokratska stranka Srbije*, DSS) oraz Ruchu na rzecz odnowy Królestwa Serbii (*Pokret obnove Kraljevine Srbije*, POKS).

³⁴ Potencjalna koalicja powstała wokół Serbskiego Ruchu „Drzwi” (*Srpski pokret Dveri*).

wyborczego – łącznie 8%³⁵. Pozwala to oczekiwać, że SNS kolejny raz zwycięży w zbliżających się wyborach parlamentarnych, a jej szef Aleksandar Vučić zostanie ponownie wybrany na stanowisko głowy państwa. Scenariusz ten będzie oznaczać faktyczną stagnację (*vel* stabilizację) polityczną pod rządami SNS³⁶.

4. Nie można wykluczyć, że w sytuacji zablokowanej tranzykcji i demokratyzacji systemu władzy, przedłużającego się konfliktu politycznego między rządem i opozycją oraz faktycznego zmęczenia części społeczeństwa stylem rządów SNS, w Serbii dojdzie do kolejnych protestów społecznych³⁷.

5. O prawdopodobieństwie powyższego scenariusza świadczą masowe protesty ekologiczne, odbywające się w listopadzie i grudniu 2021 r. Demonstracje i blokady dróg miały miejsce w kilkudziesięciu miejscowościach w całej Serbii. Do wybuchu niezadowolenia społecznego doprowadziło narastające przekonanie, że traktujące priorytetowo rozwój gospodarczy władze państwa godzą się na degradację środowiska naturalnego oraz faktycznie ignorują stanowi-

³⁵ *Prezentacija istraživanja: Predizborno mnenje građana Srbije – novembar 2021*, Demostat, 03.12.2021, <https://demostat.rs/sr/vesti/istrazivanja/prezentacija-istrazivanja-predizborno-mnenje-gradana-srbije-novembar-2021/1359> [15.12.2021].

³⁶ *Vukadinović: Vučić blizu pobjede u prvom krugu izbora, ali mu popularnost pada*, 021, 15.02.2022, <https://www.021.rs/story/Info/Srbija/297880/Vukadinovic-Vucic-blizu-pobjede-u-prvom-krugu-izbora-ali-mu-popularnost-pada.html> [18.02.2022].

³⁷ *Đorđević: Evropa shvatila da ima posla sa diktatorskim i autoritarnim režimom*, N1, 13.12.2020, <https://rs.n1info.com/vesti/a683001-djordjevic-evropa-shvatila-da-ima-posla-sa-diktatorskim-i-autoritarnim-rezimom/> [22.11.2021].

ska obywateli, którzy otwarcie sprzeciwiają się powstaniu w Serbii kopalni litu i boru, budowanej przez międzynarodowe przedsiębiorstwo górnicze Rio Tinto. Protesty te były w istocie głosem zbiorowego sprzeciwu wobec polityki obecnych władz Serbii, manifestacją faktycznego niezadowolenia społecznego, przejawem obywatelskiego nieposłuszeństwa oraz potwierdzeniem przeciągającej się, napiętej atmosfery politycznej³⁸.

Pandemia COVID-19: wrażliwy temat polityczny

1. Serbia nadal znajduje się w fazie jednoczesnego kryzysu epidemiologicznego oraz przeciągającego się kryzysu politycznego. O skali pandemii COVID-19 świadczy szybko rosnąca liczba zachorowań. W październiku 2021 r. w Serbii odnotowano największą od rozpoczęcia pandemii liczbę zgonów (1721) spowodowanych koronawirusem. Serbia znalazła się wówczas w czołówce państw europejskich pod względem liczby nowo zarażonych oraz hospitalizowanych pacjentów (w przeliczeniu na milion mieszkańców). Sytuacja ta wymusiła wprowadzenie nowych obostrzeń przeciwpandemicznych w zakresie korzystania z lokali gastronomicznych³⁹.

³⁸ *Pivljanin o Rio Tintu: Bojim se da su nam male šanse, ne bi se ovolika igra igrala*, N1, 12.12.2021, <https://www.youtube.com/watch?v=p3oTsphKWt4> [13.12.2021].

³⁹ Od 23 października 2021 r. w lokalach tych po godz. 22.00 mogą znajdować się jedynie osoby, które posiadają tzw. przepustkę covidową (tj. certyfikat elektroniczny), potwierdzającą zaszczepienie drugą lub trzecią dawką szczepionki przeciw COVID-19, negatywny test PCR (nie starszy niż 72 h) lub negatywny test antygenowy (ważny do 48 h). Zob.: Ž. Tatalović, *Brnabić: Uvode se kovid propusnice za*

2. Część obywateli i przedstawicieli środowisk medycznych krytycznie ocenia implementowaną przez rząd strategię walki z COVID-19 oraz żywi przekonanie, że władze nie informują opinii publicznej o rzeczywistej skali ofiar pandemii. Władze Serbii konsekwentnie mierzą się także z krytyką ze strony partii opozycyjnych, które oskarżają rządzących o szereg zaniedbań w zakresie walki z pandemią, narażających zdrowie i życie obywateli. Dzieje się tak, ponieważ sukcesy i porażki obozu władzy w zakresie walki z pandemią koronawirusa pozostają jednym z najważniejszych tematów bieżącej debaty (i rywalizacji) politycznej⁴⁰.

3. Podejmując decyzje o implementacji ograniczeń przeciwpandemicznych, władze Serbii starają się równoważyć potrzebę ochrony zdrowia publicznego, oczekiwania obywateli (niechętnie odnoszących się do idei dalszych obostrzeń) oraz interes gospodarki. W praktyce oznacza to, że władze na razie nie decydują się na wprowadzenie bardziej restrykcyjnych środków administracyjnych w walce z COVID-19. W istocie trudno oczekiwać, że serbscy decydenci zdecydują się na przyjęcie niepopularnych społecznie decyzji

sve ugostiteljske objekte posle 22 sata, N1, 20.10.2021, <https://rs.n1info.com/vesti/krizni-stab-uvode-se-kovid-propusnice-za-sve-ugostiteljske-objekte-u-zatvorenim/> [01.11.2021].

⁴⁰ *Serbian Officials Knew COVID-19 Deaths Three Times Higher Than Reported*, Balkan Insight, 12.10.2021, <https://balkaninsight.com/2021/10/12/serbian-officials-knew-covid-deaths-three-times-higher-than-reported/> [17.11.2021]; N. Kojić, *Panić: Ovakve kovid propusnice dokaz da vlast zanimaju samo izbori*, N1, 20.10.2021, <https://rs.n1info.com/vesti/panic-o-uvodjenju-kovid-propusnica/> [17.11.2021].

na kilka miesięcy przed ważnymi wyborami prezydenckimi i parlamentarnymi⁴¹.

4. Nie można wykluczyć, że największym wyzwaniem politycznym, stojącym przed obecnym obozem władzy, nie jest słaba i podzielona opozycja, ale to, jak szybko i sprawnie rządzący poradzą sobie z opanowaniem pandemii. Nieustannie obecny w serbskich mediach prorządowy temat zaangażowania i sukcesów władzy w walce z pandemią COVID-19 pokazuje, że prezydent Vučić doskonale rozumie to ryzyko polityczne⁴².

⁴¹ *Brnabić: Neće biti novih mera, biće pojačana kampanja za vakcinaciju*, Danas, 08.10.2021, <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/brnabic-nece-biti-novih-mera-bice-pojacana-kampanja-za-vakcinaciju/> [17.11.2021].

⁴² *Srbija prva u Evropi po broju revakcinisanih, samo Britanci ispred nas po broju datih doza*, Blic, 11.03.2021, <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/srbija-prva-u-evropi-po-broju-revakcinisanih-samo-britanci-ispred-nas-po-broju-datih/ns497me> [18.11.2021]; N. Kulačin, *Kako je Srbija od lidera u vakcinaciji stigla do dna*, Al Jazeera, 19.09.2021, <https://balkans.aljazeera.net/opinions/2021/9/19/od-lidera-u-vakcinaciji-do-samog-dna> [18.11.2021].

2. Sytuacja gospodarcza w Serbii: wzrost i inwestycje

Konsekwentny wzrost gospodarczy

1. Dane makroekonomiczne wskazują, że przez większą część minionej dekady Serbia znajdowała się w procesie wzrostu gospodarczego, a wielkość PKB Serbii zbliżyła się do poziomu PKB Chorwacji, gospodarczego lidera obszaru południowsłowiańskiego (zob. tab. 1 i 2).

2. Szacunki międzynarodowych instytucji finansowych w odniesieniu do Serbii przewidują utrzymanie się wysokiego wzrostu gospodarczego także w kolejnych latach. Pro-

Tab. 1. PKB państw Bałkanów Zachodnich, Chorwacji i Słowenii (w mld USD) w latach 2010-2020

Państwo	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Albania	11,9	12,9	12,3	12,8	13,2	11,4	11,9	13,0	15,2	15,4	14,9
Bośnia i Hercegowina	17,2	18,7	17,2	18,2	18,6	16,2	16,9	18,1	20,2	20,2	19,9
Czarnogóra	4,1	4,5	4,1	4,5	4,6	4,1	4,4	4,8	5,5	5,5	4,8
Kosowo	5,3	6,3	6,2	6,7	7,1	6,3	6,7	7,2	7,9	7,9	7,7
Macedonia Północna	9,4	10,5	9,7	10,8	11,4	10,1	10,7	11,3	12,7	12,6	12,3
Serbia	41,8	49,3	43,3	48,4	47,1	39,7	40,7	44,2	50,6	51,5	53,3
Chorwacja	60,4	63,2	57,2	58,9	58,3	50,2	52,3	56,2	62,2	62,2	57,2
Słowenia	48,2	51,5	46,6	48,4	49,9	43,1	44,7	48,5	54,1	54,2	53,6

Źródło: The World Bank, *World Bank Open Data*, <https://dataworldbank.org/> [09.02.2022].

Tab. 2. Wzrost PKB (%) w subregionie Bałkanów Zachodnich, Chorwacji i Słowenii w latach 2010-2020

Państwo	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Albania	3,7	2,5	1,4	1,0	1,8	2,2	3,3	3,8	4,0	2,1	-4,0
Bośnia i Hercegowina	0,9	1,0	-0,8	2,3	1,2	3,1	3,1	3,2	3,7	2,8	-3,2
Czarnogóra	2,7	3,2	-2,7	3,5	1,8	3,4	2,9	4,7	5,1	4,1	-15,3
Kosowo	4,9	6,3	1,7	5,3	3,3	5,9	5,6	4,8	3,4	4,8	-5,3
Macedonia Północna	3,4	2,3	-0,5	2,9	3,6	3,9	2,8	1,1	2,9	3,9	-5,2
Serbia	0,7	2,0	-0,7	2,9	-1,6	1,8	3,3	2,1	4,5	4,3	-0,9
Chorwacja	-1,3	-0,1	-2,3	-0,4	-0,3	2,5	3,5	3,4	2,9	3,5	-8,1
Słowenia	1,3	0,9	-2,6	-1,0	2,8	2,2	3,2	4,8	4,4	3,3	-4,2

Źródło: The World Bank, *World Bank Open Data*, <https://dataworldbank.org/> [09.02.2022].

gnozuje się zatem wzrost PKB o 4,5% w 2022 r. oraz o 3,9% w 2023 r.⁴³

3. Do wysokiego tempa wzrostu gospodarczego Serbii przyczynia się konsekwentna polityka władz państwowych na rzecz poprawy instytucjonalnego otoczenia biznesu, wzmocnienia konkurencyjności serbskiej gospodarki i przyciągnięcia nowych inwestycji zagranicznych. Politykę tę charakteryzuje polityczno-gospodarcza wielowektorowość i pragmatyzm. Uprawniony wydaje się również wniosek o postępującej ekonomizacji polityki zagranicznej Serbii.

4. Jednym z elementów prorozwojowej polityki gospodarczej jest realizowany konsekwentnie na przestrzeni ostatnich lat rozwój infrastruktury transportowej (drogowej, kolejowej i rzecznej). Władze Serbii zakładają, że projekty te zwiększą produktywność całej gospodarki, przyciągną kolejne inwestycje zagraniczne oraz przyczynią się do przyszłego wzrostu gospodarczego⁴⁴.

5. Prowzrostową i proinwestycyjną politykę gospodarczą władz Serbii odzwierciedla rosnący wskaźnik wolności

⁴³ M. Obradović, *Pandemija i inflacija usporavaju svetski ekonomski oporavak*, Danas, 12.10.2021, <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/pandemija-i-inflacija-usporavaju-svetski-ekonomski-oporavak/> [31.10.2021].

⁴⁴ Народна банка Србије, *Уводна реч на презентацију Извештаја о инфлацији – август 2021.*, Београд, 18. август 2021., s. 3, https://www.nbs.rs/export/sites/NBS_site/documents/publikacije/ioi/prezentacije/prezentacija_ioi_o8_2021_JT.pdf [06.11.2021].

gospodarczej (*Index of Economic Freedom*) (zob. tab. 3)⁴⁵. Pokazuje on, że na przestrzeni lat 2017-2021 Serbia przeszła z grupy „zasadniczo ograniczonych” (*mostly unfree*) do grupy „umiarkowanie wolnych” (*moderately free*) gospodarek. W latach 2017-2021 w rankingu generalnym, obejmującym gospodarki większości państw świata, Serbia konsekwentnie poprawiała swą pozycję, przeskakując z 80 miejsca (2017) na 54 pozycję (2021). W okresie tym Serbia poprawiła także swą lokatę w grupie państw subregionu Bałkanów Zachodnich, przesuując się z ostatniej, 6 pozycji na 2 miejsce, niemal doganiając przodującą w rankingu wolności gospodarczej Macedonię Północną (zob. tab. 4).

6. Rosnący wskaźnik wolności gospodarczej Serbii stanowi konsekwencję konsolidacji sektora finansów publicznych, prorynkowych reform i ogólnej poprawy warunków do prowadzenia biznesu w Serbii. Inwestorów zagranicznych mogą przyciągać do Serbii także wykwalifikowana siła robocza, niższe w porównaniu do państw członkowskich UE koszty pracy oraz dynamicznie modernizowana infrastruktura.

⁴⁵ Wskaźnik ten stanowi wypadkową analizy szeregu czynników, tj. oceny założeń polityki gospodarczej państwa, stabilności finansów publicznych, otwartości rynku, procedur i kosztów prowadzenia działalności gospodarczej, sprawności administracji publicznej i wymiaru sprawiedliwości, zakresu ochrony prawa własności, poziomu korupcji, wielkości istniejących obciążeń podatkowych, regulacji prawnych dotyczących ochrony pracowniczej, wysokości inflacji, wykorzystywanych przez władze instrumentów polityki fiskalnej i polityki handlowej, otwartości gospodarki na inwestycje zagraniczne itp. Zob.: The Heritage Foundation, 2021 *Index of Economic Freedom*, https://www.heritage.org/index/pdf/2021/book/2021_IndexOfEconomicFreedom_FINAL.pdf [27.10.2021].

Tab. 3. Wskaźnik wolności gospodarczej* w subregionie Bałkanów Zachodnich, Chorwacji i Słowenii w latach 2017-2021

Państwo	2017	2018	2019	2020	2021
Albania	64,4	64,5	66,5	66,9	65,2
Bośnia i Hercegowina	60,2	61,4	61,9	62,6	62,9
Czarnogóra	62,0	64,3	60,5	61,5	63,4
Kosowo	67,9	66,6	67,0	67,4	66,5
Macedonia Północna	70,7	71,3	71,1	69,5	68,6
Serbia	58,9	62,5	63,9	66,0	67,2
Chorwacja	59,4	61,0	61,4	62,2	63,6
Słowenia	59,2	64,8	65,5	67,8	68,3

*Wyższe wskaźniki oznaczają większy poziom wolności gospodarczej

Źródło: The Heritage Foundation, *2021 Index of Economic Freedom*, https://www.heritage.org/index/pdf/2021/book/2021_IndexOfEconomicFreedom_FINAL.pdf [27.10.2021].

Tab. 4. Pozycja państw w subregionie Bałkanów Zachodnich według wskaźnika wolności gospodarczej w latach 2017-2021

Państwo	2017	2018	2019	2020	2021
Albania	3	3	3	3	4
Bośnia i Hercegowina	5	6	5	5	1
Czarnogóra	4	4	6	6	5
Kosowo	2	2	2	2	3
Macedonia Północna	1	1	1	1	1
Serbia	6	5	4	4	2

Źródło: The Heritage Foundation, *2021 Index of Economic Freedom*, https://www.heritage.org/index/pdf/2021/book/2021_IndexOfEconomicFreedom_FINAL.pdf [27.10.2021].

tura komunikacyjno-transportowa (drogowa, autostradowa, rzeczna i kolejowa) o dobrym położeniu geograficznym, możliwym do wykorzystania na potrzeby ogólnoeuropejskiego i transkontynentalnego transportu międzynarodowego⁴⁶.

7. Dane Międzynarodowego Banku Odbudowy i Rozwoju (IBRD) za lata 2010-2019 pokazują, że w subregionie Bałkanów Zachodnich gospodarka serbska przyciągnęła najwięcej bezpośrednich inwestycji zagranicznych. Co więcej, w okresie ostatnich 5 lat proces napływu FDI do Serbii uległ wyraźnej dynamizacji, a państwo to pozostaje liderem w subregionie Bałkanów Zachodnich pod względem napływu tych inwestycji (zob. tab. 5).

8. Na przestrzeni minionej dekady Serbia przezwyciężyła również kryzys inflacyjny i dzięki konsekwentnej polityce pieniężnej utrzymuje niską presję inflacyjną na poziomie stymulującym rozwój gospodarczy (zob. tab. 6). W okresie tym w Serbii o połowę zmniejszył się także poziom bezrobocia. W ostatnich latach w grupie państw Bałkanów Zachodnich Serbia odnotowuje najniższy wskaźnik bezrobocia (zob. tab. 7).

⁴⁶ NBS: *Inflacija u Srbiji niža u odnosu na većinu zemalja regiona sa istim režimom monetarne politike*, Danas, 14.09.2021, <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/nbs-inflacija-u-srbiji-niza-u-odnosu-na-vecinu-zemalja-regiona-sa-istim-rezimom-monetarne-politike/> [03.11.2021].

Tab. 5. Napływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych (FDI) do państw Bałkanów Zachodnich, Chorwacji i Słowenii w latach 2010-2019 (w mld USD)

Państwo	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Skumulowany napływ FDI w latach 2010-2019
Albania	1,1	1,0	0,9	1,3	1,1	1,0	1,0	1,0	1,2	1,2	10,8
Bośnia i Hercegowina	0,4	0,5	0,4	0,3	0,5	0,4	0,3	0,5	0,6	0,4	4,3
Czarnogóra	0,8	0,6	0,6	0,4	0,5	0,7	0,2	0,6	0,5	0,4	5,3
Kosowo	0,5	0,5	0,3	0,4	0,2	0,3	0,2	0,3	0,3	0,3	3,3
Macedonia Północna	0,3	0,5	0,3	0,4	0,06	0,3	0,5	0,4	0,6	0,5	3,9
Serbia	1,7	4,9	1,3	2,1	2,0	2,3	2,4	2,9	4,1	4,3	28
Chorwacja	1,5	1,2	1,5	0,9	3,2	0,05	0,4	0,5	1,2	1,2	11,7
Słowenia	0,3	0,9	0,03	0,1	1,0	1,7	1,4	1,2	1,5	2,2	10,3

Źródło: The World Bank, *World Bank Open Data*, <https://dataworldbank.org/> [09.02.2022].

Tab. 6. Poziom inflacji (%) w subregionie Bałkanów Zachodnich, Chorwacji i Słowenii w latach 2010-2020

Państwo	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Albania	-4,3	3,4	2,0	1,9	1,6	3,5	-0,4	2,1	2,0	1,4	1,6
Bośnia i Hercegowina	2,0	3,7	2,1	-0,1	-0,9	-1,0	-1,6	0,8	1,4	0,6	-1,1
Czarnogóra	0,7	3,5	4,1	2,2	-0,7	1,5	-0,3	2,4	2,6	0,4	-0,3
Kosowo	3,5	7,3	2,5	1,8	0,4	-0,5	0,3	1,5	1,1	2,7	0,2
Macedonia Północna	1,5	3,9	3,3	2,8	-0,3	-0,3	-0,2	1,4	1,5	0,8	1,2
Serbia	6,1	11,1	7,3	7,7	2,1	1,4	1,1	3,1	2,0	1,8	1,6
Chorwacja	1,0	2,3	3,4	2,2	-0,2	-0,5	-1,1	1,1	1,5	0,8	bd.
Słowenia	1,8	1,8	2,6	1,8	0,2	-0,5	-0,1	1,4	1,7	1,6	-0,1

Źródło: The World Bank, *World Bank Open Data*, <https://dataworldbank.org/> [2710.2021].

Tab. 7. Bezrobocie (jako % zasobów siły roboczej) w subregionie Bałkanów Zachodnich, Chorwacji i Słowenii w latach 2010-2020

Państwo	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Albania	14,1	13,5	13,4	15,9	18,1	17,2	15,4	13,6	12,3	11,5	11,7
Bośnia i Hercegowina	27,3	27,6	28,0	27,5	27,5	27,7	25,4	20,5	18,4	15,7	15,3
Czarnogóra	19,7	19,7	20,0	19,5	18,0	17,5	17,7	16,1	15,2	15,1	17,9
Kosowo	bd.	bd.	30,9	bd.	35,2	32,9	27,5	30,3	29,4	26,0	26,2
Macedonia Północna	32,0	31,4	31,0	29,0	28,0	26,1	23,7	22,4	20,7	17,3	17,2
Serbia	19,2	23,0	24,0	22,2	19,2	17,7	15,3	13,5	12,7	10,4	9,0
Chorwacja	11,6	13,7	15,9	17,3	17,3	16,2	13,1	11,2	8,4	6,6	7,5
Słowenia	7,2	8,2	8,8	10,1	9,7	9,0	8,0	6,6	5,1	4,5	5,0

Źródło: The World Bank, *World Bank Open Data*, <https://dataworldbank.org/> [2710.2021].

Wyzwania dla serbskiej gospodarki: perspektywa średnioterminowa

1. Pozytywną tranzycję serbskiej gospodarki od postkomunistycznego etatyzmu do gospodarki rynkowej osłabiają jednak: ograniczony postęp w reformowaniu zbiurokratyzowanej, rozbudowanej i mało produktywnej administracji publicznej; funkcjonowanie nierentownych i wymagających restrukturyzacji przedsiębiorstw państwowych; skomplikowany system podatkowy; generowanie wzrostu gospodarczego poprzez inwestowanie zasobów finansowych państwa w budowę wielkich projektów infrastrukturalnych (co wskazuje na niską produktywność serbskiej gospodarki i nieoptymalną strukturę inwestycji oraz stawia pytanie o podstawy dalszego wzrostu gospodarczego); zależność serbskiej gospodarki od napływu bezpośrednich inwestycji zagranicznych; bariery pozataryfowe w handlu zagranicznym; rekordowe zadłużenie zagraniczne instytucji publicznych i podmiotów prywatnych (ponad 32 mld EUR w 2021 r., co odpowiada wielkości ok. 69% PKB)⁴⁷; mało elastyczny rynek pracy; czy wreszcie skomplikowane relacje polityczne Serbii z jej sąsiadami, wpływające negatywnie na rozwój współpracy gospodarczej

⁴⁷ Народна банка Србије, *Спољни дуг РС, Спољни дуг РС по преосталом доспећу*, https://nbs.rs/sr_RS/drugi-nivo-navigacije/statistika/spoljni_dug/ [20.11.2021]; *Spoljni dug dostigao 32 milijarde evra*, *Danas*, 23.09.2021, <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/spoljni-dug-dostigao-32-milijarde-evra/> [02.11.2021].

na obszarze pojugosłowiańskim⁴⁸. Szybkość reform administracyjnych i gospodarczych na rzecz liberalizacji i umiędzynarodowienia serbskiej gospodarki osłabia również fakt, iż Serbia – jako jedno z niewielu państw europejskich – nie jest członkiem Światowej Organizacji Handlu (WTO)⁴⁹.

2. Wyzwaniem dla rozwoju gospodarczego Serbii pozostaje poziom szeroko definiowanej praworządności (zob. tab. 8). Proinwestycyjnej polityce gospodarczej państwa towarzyszy bowiem szereg pozarynkowych ograniczeń wolności gospodarczej. Obejmują one: korupcję, klientelizm i nepotyzm w administracji publicznej; wpływy polityczne, ograniczające niezawisłość sądownictwa; funkcjonowanie mało transparentnych i silnych grup interesu, cieszących się bogactwem i wpływami politycznymi; czy wreszcie powiązania polityków ze strukturami zorganizowanej przestępczości. Funkcjonowanie nietransparentnych układów polityczno-biznesowych prowadzi do zakłócenia procesów gospodarczych, obniżenia poziomu produktywności i wol-

⁴⁸ The Heritage Foundation, 2019 *Index of Economic Freedom, The Countries*, <https://www.heritage.org/index/pdf/2019/book/chapter6.pdf> [27.10.2021]; M. Obradović, *Vučićev optimizam prevazilazi očekivanja ekonomista*, Danas, 10.09.2021, <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/vucicev-optimizam-prevazilazi-ocekivanja-ekonomista/> [31.10.2021]; M. Obradović, *Arsić: Privredni rast ove godine 6,5 odsto*, Danas, 23.09.2021, <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/arsic-privredni-rast-ove-godine-65-odsto/> [31.10.2021].

⁴⁹ *Po indeksu ekonomskih sloboda Srbija 2021. na 72. mestu od 165 zemalja*, Danas, 14.09.2021, <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/po-indeksu-ekonomskih-sloboda-srbija-2021-na-72-mestu-od-165-zemalja/> [28.10.2021].

norynkowej konkurencji oraz skutkuje opiniami nt. kryminalizacji życia gospodarczego w Serbii⁵⁰.

Tab. 8. Trzy elementy wskaźnika praworządności*, wchodzącego w skład sumarycznego wskaźnika wolności gospodarczej (2021)

Państwo	Ochrona prawa własności	Sprawność i niezawisłość sądów	Korupcja i klientelizm w administracji publicznej
Albania	46,1	22,8	40,6
Bośnia i Hercegowina	44,1	33,7	42,4
Czarnogóra	57,8	56,2	51,0
Kosowo	54,5	55,9	46,4
Macedonia Północna	62,6	40,4	41,9
Serbia	57,9	50,6	45,0
Chorwacja	68,4	41,1	51,4
Słowenia	77,3	56,3	68,2

*Wyższe wskaźniki oznaczają większy poziom praworządności

Źródło: The Heritage Foundation, *2021 Index of Economic Freedom, Downloads*, [https://www.heritage.org/index/download# \[2710.2021\]](https://www.heritage.org/index/download# [2710.2021]).

3. O specyfice i ograniczeniach rozwoju gospodarczego Serbii świadczy także poziom PKB *per capita*, będący jednym z mierników faktycznego poziomu zamożności państwa. W grupie państw Bałkanów Zachodnich Serbia pod względem wielkości PKB *per capita* dogoniła wprawdzie Czarnogórę, ale nadal wyraźnie odstaje od Chorwacji i Sło-

⁵⁰ The Heritage Foundation, *2021 Index...*; Šoškić: *Dok mislimo da zemlja uz korupciju može da se razvija, mi smo na stranputici*, Danas, 05.11.2021, <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/soskic-dok-mislimo-da-zemlja-uz-korupciju-moze-da-se-razvija-mi-smo-na-stranputici/> [05.11.2021].

wenii. W efekcie zbliżona wielkość PKB Serbii i Chorwacji (zob. tab. 1) pozostaje w istocie myląca i nie odzwierciedla w pełni specyfiki serbskiej gospodarki (zob. tab. 9)⁵¹.

4. Dane Eurostatu (2018) pokazują, że w grupie 35 analizowanych państw europejskich Serbia ma najwyższy odsetek mieszkańców (24,3% populacji) zagrożonych ubóstwem (zob. tab. 10). W grupie analizowanych państw to właśnie w Turcji i Serbii odnotowano najwyższe wskaźniki nierówności rozkładu dochodów⁵².

Tab. 9. PKB *per capita* (w tys. USD) w subregionie Bałkanów Zachodnich, Chorwacji i Słowenii w latach 2010-2020

Państwo	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Albania	4,1	4,4	4,2	4,4	4,6	4,0	4,1	4,5	5,3	5,4	5,2
Bośnia i Hercegowina	4,6	5,1	4,8	5,1	5,3	4,7	5,0	5,4	6,1	6,1	6,1
Czarnogóra	6,7	7,3	6,6	7,2	7,4	6,5	7,0	7,8	8,8	8,9	7,7
Kosowo	3,0	3,5	3,4	3,7	3,9	3,5	3,8	4,0	4,4	4,4	4,3
Macedonia Północna	4,6	5,1	4,7	5,2	5,5	4,9	5,1	5,4	6,1	6,1	5,9
Serbia	5,7	6,8	6,0	6,8	6,6	5,6	5,8	6,3	7,3	7,4	7,7
Chorwacja	14,1	14,8	13,4	13,8	13,8	11,9	12,5	13,6	15,2	15,3	14,1
Słowenia	23,5	25,1	22,6	23,5	24,2	20,9	21,7	23,5	26,1	25,9	25,5

Źródło: The World Bank, *World Bank Open Data*, <https://data.worldbank.org/> [09.02.2022].

⁵¹ *Hrvatski ekonomisti: Srbija nema ekonomski potencijal da prestigne Hrvatsku*, *Danas*, 19.09.2021, <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/hrvatski-ekonomisti-srbija-nema-ekonomski-potencijal-da-prestigine-hrvatsku/> [31.10.2021].

⁵² Eurostat, *Archive: Income poverty statistics*, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Archive:Income_poverty_statistics#Income_inequalities [02.11.2021]; Lj. Bukvić, *Svaki treći građanin Srbije u riziku od siromaštva*, *Danas*, 13.09.2021, <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/svaki-treci-gradjanin-srbije-u-riziku-od-siromastva/> [02.11.2021].

Tab.10. Wielkość populacji (%) zagrożona ubóstwem w wybranych państwach Europy (2018)

Rumunia	23,5%	Szwecja	16,4%	Słowacja	12,2%
Łotwa	23,3%	Niemcy	16,0%	Finlandia	12,0%
Litwa	22,9%	Cypr	15,4%	Czechy	9,6%
Bułgaria	22,0%	Irlandia	14,9%	Wielka Brytania	18,6%
Estonia	21,9%	Polska	14,8%	Szwajcaria	14,6%
Hiszpania	21,5%	Austria	14,3%	Norwegia	12,9%
Włochy	20,3%	Francja	13,4%	Islandia	8,8%
Chorwacja	19,3%	Holandia	13,3%	Serbia	24,3%
Grecja	18,5%	Słowenia	13,3%	Czarnogóra	23,6%
Luksemburg	18,3%	Węgry	12,8%	Turcja	22,2%
Portugalia	17,3%	Dania	12,7%	Macedonia Północna	21,9%

Źródło: Eurostat, *Archive: Income poverty statistics*, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Archive:Income_poverty_statistics#Income_inequalities [02.11.2021].

5. Wyzwaniem dla rozwoju Serbii pozostają również uwarunkowania demograficzne. Serbia znajduje się bowiem w grupie państw europejskich z najwyższym odsetkiem osób powyżej 65 roku życia (21%) oraz najwyższą średnią wieku obywateli (43,9 roku)⁵³. Prowadzi to do wniosku, że Serbia utknęła w tzw. piątej fazie przejścia demograficznego, którą charakteryzuje niska stopa urodzeń i postępujące starzenie się społeczeństwa⁵⁴. Tę niekorzystną sytuację pogłębia jesz-

⁵³ Szerzej zob.: Eurostat, *Population structure and ageing*, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Population_structure_and_ageing [10.11.2021].

⁵⁴ Zjawisko to występuje w rozwiniętych państwach Europy Zachodniej oraz byłych państwach komunistycznych Europy Środkowej, Południowej i Wschodniej. Państwa postkomunistyczne charakteryzują się niższymi – i zniechęcającymi do prokreacji – wskaźnikami rozwoju gospodarczego oraz podobnymi do społeczeństw zachodnioeuropejskich wzorcami prokreacyjnymi, zachowaniami kon-

cze wysoka presja emigracyjna. Prowadzi to do wniosku, że współczesne problemy demograficzne Serbii (*vide* postępująca depopulacja części obszarów wiejskich) niosą ze sobą ryzyko spowolnienia przyszłego wzrostu gospodarczego oraz szereg wyzwań dla budżetu państwa⁵⁵.

6. Ograniczeniem jest również nierównomierna dostępność transportowa (np. brak infrastruktury drogowej, odpowiadającej potrzebom nowoczesnego transportu międzynarodowego na terenach górzystych), a także dysproporcje rozwojowe między poszczególnymi regionami Serbii. Z punktu widzenia potencjalnych inwestorów zagranicznych są to jednak warunki częściowo korzystne, skutkują bowiem zachętami inwestycyjnymi ze strony władz Serbii, niższymi cenami nieruchomości, brakiem dużej konkurencji między inwestorami oraz dostępem do wykwalifikowanej i tańszej siły roboczej⁵⁶.

sumpcyjnymi i aspiracjami zawodowymi. Zob.: K. Kuciński, *Ludność*, [w:] *Geografia gospodarcza świata*, I. Fierla (red.), Warszawa 2000, s. 119-126.

⁵⁵ A. Domachowska, *Procesy depopulacyjne w państwach Bałkanów Zachodnich*, „Prace IES”, 2021, nr 9, s. 13-26, <https://ies.lublin.pl/prace/procesy-depopulacyjne-w-panstwach-balkanow-zachodnich/> [27.11.2021]; UNDP Serbia, *Predstavljena nova saznanja o depopulaciji u Srbiji*, 30.06.2021, <https://www.rs.undp.org/content/serbia/sr/home/presscenter/articles/2021/predstavljena-nova-saznanja-o-depopulaciji-u-srbiji.html> [10.11.2021].

⁵⁶ *Prezentacija investicionih potencijala istočne Srbije izazvala veliko interesovanje u Beogradu*, *Danas*, 10.09.2021, <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/istocna-srbija-je-dobro-mesto-za-investiranje/> [02.11.2021].

Nieufność i sprzeciw obywateli

1. Część obywateli Serbii jest przekonana, że neoliberalna w swej istocie, prorozwojowa polityka gospodarcza obecnych władz państwowych pozostaje daleko nietransparentna, a nierzadko wiąże się także z obchodzeniem obowiązującego prawa i uprzywilejowanym traktowaniem inwestorów zagranicznych. Wyrażane są również opinie, że realizowane w Serbii wielkie projekty inwestycyjne służą w pierwszym rzędzie niejasnym profitom ekonomicznym osób z kręgu władzy, a nie rzeczywistym interesom państwa i obywateli⁵⁷.

2. W ciągu ostatnich lat szereg kontrowersji w serbskim społeczeństwie wzbudził m.in. projekt modernizacji wybrzeża rzeki Sawy w centrum Belgradu, związany z głęboką rewitalizacją architektoniczną stolicy i budową nowoczesnego centrum mieszkalnego, biznesowego i rekreacyjnego „Belgrad na wodzie” („*Beograd na vodi*”). Projekt ten realizowany jest przez władze Serbii we współpracy z inwestorem ze Zjednoczonych Emiratów Arabskich⁵⁸.

⁵⁷ B. Obradović, *Boško Obradović nedeljom: Novi suverenizam – iznad vlasti i opozicije*, Direktno, 15.08.2021, <https://direktno.rs/kolumne/367291/bosko-obradovic-kolumna-dveri.html> [14.10.2021]; *Ekološki ustanak – „marš Rio Tinto” i kritike vlastima uz tenzije na mostu*, N1, 11.09.2021, <https://rs.n1info.com/vesti/blog-uzivo-ekološki-ustanak-u-beogradu-uskoro-pocinje-protest/> [14.10.2021].

⁵⁸ Vučić: *Beograd na vodi* kritikuju oni koji nemaju ideje i snove, Danas, 30.10.2021, <https://www.danas.rs/vesti/politika/vucic-beograd-na-vodi-kritikuju-oni-koji-nemaju-ideje-i-snove/> [14.11.2021]; D. Ilić Krasić, *Beograd na vodi: Luksuz u senci tajni, nasilja i skandala*, Nova.rs, 02.11.2020, <https://nova.rs/vesti/biznis/beograd-na-vodi-luksuz-u-senci-tajni-nasilja-i-skandala/> [14.11.2021].

3. W ostatnich latach w Serbii miały miejsce protesty mieszkańców Smedereva i Boru, którzy domagali się przestrzegania zasad ochrony środowiska przez chińskich inwestorów (zob. rozdz. III, pkt 7, ppkt 9)⁵⁹. Do powstania ogólnokrajowego niezadowolenia społecznego doprowadziła z kolei budowa w zachodniej Serbii kopalni litu i boru, realizowana w ramach projektu „Jadar” przez brytyjsko-australijskie przedsiębiorstwo górnicze Rio Tinto. Jakkolwiek władze Serbii przypisują projektowi wielkie znaczenie dla rozwoju gospodarki, społeczeństwo serbskie obawia się negatywnego wpływu tejże inwestycji na środowisko naturalne i zdrowie obywateli.

4. Narastający sprzeciw społeczny wobec działań Rio Tinto i poczucie, że w imię rozwoju gospodarczego władze godzą się na degradację środowiska naturalnego i ignorują stanowisko obywateli, doprowadziły w listopadzie i grudniu 2021 r. do wybuchu masowych demonstracji i blokowania dróg przez protestujących w kilkudziesięciu miejscowościach w całej Serbii. Nieoczekiwane protesty ekologiczne faktycznie zmusiły władze centralne do zamrożenia ustawy dotyczącej wywłaszczenia gruntów oraz zmiany ustawy o organizacji referendum (obie ustawy miały ułatwić realizację projektu „Jadar”). Zapewne z powodu masowych protestów

⁵⁹ S. Gočanin, *Kineske fabrike u Srbiji pod inspekcijom aktivista*, Radio Slobodna Evropa, 14.04.2021, <https://www.slobodnaevropa.org/a/ekolo%C5%A1ki-aktivisti-u-srbiji-tra%C5%BEE-trajno-re%C5%A1enje-za-kineske-fabrike/31203656.html> [14.11.2021].

społecznych oraz zbliżających się wyborów władze Serbii na razie wycofały się z realizacji tej inwestycji, kontrowersyjnej dla wielu obywateli⁶⁰.

5. Jakkolwiek władze w Belgradzie niezmiennie wskazują na postęp w zakresie rozwoju i modernizacji państwa, wielu mieszkańców Serbii z rezerwą odnosi się do tych deklaracji. W perspektywie obywateli zmiany wykazywane w statystykach są bowiem niezauważalne. Twierdzenia nt. sukcesów gospodarczych rządu relatywizuje również świadomość nierówności ekonomicznych oraz subiektywne poczucie ubóstwa⁶¹.

Gospodarka w dobie pandemii COVID-19: gwałtowna recesja i szybkie odbicie

1. Kiedy na początku marca 2020 r. stało się jasne, że w Serbii znajdują się osoby zarażone koronawirusem, władze państwa wprowadziły szereg koniecznych ograniczeń administracyjnych w celu zahamowania pandemii. Ich implementacja wpłynęła negatywnie na funkcjonowanie serbskiej

⁶⁰ Vučić vratio u Skupštinu Zakon o eksproprijaciji, Vlada ga povlači iz procedure, N1, 08.12.2021, <https://rs.n1info.com/vesti/vucic-vratio-u-skupstinu-zakon-o-eksproprijaciji-vlada-ga-povlaci-iz-procedure/> [09.12.2021]; AP: Protesti treći put zaredom u Srbiji, uprkos ustupcima populističke vlade, N1, 11.12.2021, <https://rs.n1info.com/vesti/ap-protesti-treci-put-zaredom-u-srbiji-uprkos-ustupcima-populisticke-vlade/> [11.12.2021].

⁶¹ Lj. Bukvić, Srbija napredovala – sada skoro polovina građana jedva sastavlja "kraj s krajem", Danas, 17.10.2021, <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/srbija-napredovala-sada-skoro-polovina-gradjana-jedva-sastavlja-kraj-s-krajem/> [13.11.2021].

gospodarki. Do gwałtownego spowolnienia wzrostu przyczynił się także spadek popytu krajowego i zagranicznego⁶².

2. Zakłócenia procesów gospodarczych wywołane przez pandemię skutkowały w 2020 r. niespodziewaną recesją gospodarczą (zob. tab. 2), zmniejszeniem się dochodów publicznych oraz wzrostem deficytu budżetowego i długu publicznego (zob. tab. 11, 12 i 13).

Tab. 11. Deficyt budżetowy/nadwyżka budżetowa Serbii w relacji do PKB (%) w latach 2010-2020

2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
-3,2	-3,8	-5,6	-4,9	-5,9	-2,7	-0,2	0,7	0,6	0,2	-8,3

Źródło: Народна банка Србије, *Основни макроекономски pokazatelji*, https://nbs.rs/sr_RS/drugi-nivo-navigacije/statistika/ [19.11.2021].

Tab. 12. Dług publiczny Serbii w relacji do PKB (%) w latach 2010-2020

2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
39,5	42,8	52,9	56,0	66,2	70,0	67,7	57,8	53,6	51,9	57,0

Źródło: Народна банка Србије, *Основни макроекономски pokazatelji*, https://nbs.rs/sr_RS/drugi-nivo-navigacije/statistika/ [19.11.2021].

Tab. 13. Dług publiczny w relacji do PKB (%) państw Bałkanów Zachodnich, Chorwacji i Słowenii w 2020 r.

Albania	Bośnia i Hercegowina	Czarnogóra	Kosowo	Macedonia Północna	Serbia	Chorwacja	Słowenia
77,9	24,6	103	21,8	51,2	57,4	88,7	80,8

Źródło: TRADING ECONOMICS, *Country List Government Debt to GDP*, <https://tradingeconomics.com/country-list/government-debt-to-gdp> [04.11.2021].

⁶² W Serbii najbardziej poszkodowanymi sektorami gospodarki stały się branże: turystyczna, hotelarska, restauratorska, transportowa i logistyczna. Negatywne ekonomiczne konsekwencje odczuły także sektor kultury i branża rozrywkowa.

3. W celu ograniczenia szkód gospodarczych spowodowanych przez pandemię, w Serbii uruchomiono konieczne działania ochronne i stymulujące, ukierunkowane na stabilizację kursu waluty, zapewnienie dopływu tańszego pieniądza dla spowalniającej gospodarki, utrzymanie zaufania konsumentów i inwestorów zagranicznych oraz podtrzymanie wzrostu gospodarczego. Sposobem na zapewnienie płynności finansów publicznych stały się *inter alia* emisja papierów wartościowych i kredyty zagraniczne. Terminowa i adekwatna polityka finansowa państwa pozwoliła na przełamanie niepewności gospodarczej, szczególnie widocznej w pierwszej fazie pandemii COVID-19, i utrzymanie stabilności serbskiej gospodarki w czasie przedłużającej się pandemii⁶³.

4. Dane IBRD pokazują, że w wymiarze makroekonomicznym Serbia dobrze poradziła sobie z negatywnymi skutkami gospodarczymi pandemii COVID-19, odnotowując w 2020 r. najmniejszy w subregionie Bałkanów Zachodnich spadek PKB (-0,9%) – *de facto* jeden z najmniejszych spadków w całej Europie (zob. tab. 2)⁶⁴.

5. Szacunki Ministerstwa Finansów Serbii i Narodowego Banku Serbii (NBS) pokazują, że w 2021 r. dług publiczny w relacji do PKB spadnie do poziomu 55%, a deficyt budżetowy wyniesie poniżej 5% (projekt budżetu na 2022 r. zakła-

⁶³ Народна банка Србије, *Уводна реч...*, s. 2.

⁶⁴ The World Bank, *World Bank Open Data*, <https://data.worldbank.org/> [09.02.2022]; Народна банка Србије, *Основни макроекономски показатељи*, https://nbs.rs/sr_RS/drugi-nivo-navigacije/statistika/ [19.11.2021].

da deficyt w wysokości 3%). Przewiduje się również wzrost PKB w 2021 r. o ponad 7% (oczywiście na tak dobry wynik wpłynęła również niska baza z poprzedniego roku). Podobne optymistyczne prognozy wzrostu gospodarczego w Serbii przedstawiają IBRD i Komisja Europejska. Na ich podstawie można założyć, że będzie to najprawdopodobniej wzrost wyższy od wzrostu gospodarczego wszystkich państw członkowskich UE. Szacunki te pokazują, że mimo nadal trwającej pandemii COVID-19, serbska gospodarka powróciła do stanu sprzed pandemii, a nawet jeszcze przyspieszyła wskutek silnego ożywienia popytu krajowego i zewnętrznego⁶⁵.

Wyzwania ekonomiczne przedłużającej się pandemii COVID-19

1. Mimo dobrych wyników makroekonomicznych, trwająca pandemia COVID-19 nadal generuje ryzyko dla wzrostu gospodarczego i stabilności finansowej Serbii. Negatywne skutki ekonomiczne pandemii pogłębią dodatkowo zwiększone wydatki budżetowe na ochronę zdrowia publicznego. Z perspektywy minionego roku wyraźnie widać, że w ramach walki z pandemią władze Serbii starają się nie wprowadzać

⁶⁵ Народна банка Србије, *Основни макроекономски...*; Народна банка Србије, *Уводна реч...*, s. 2-3; Република Србија, Министарство финансија, *Табела 5. Јавни дуг Републике Србије у периоду од 2000. године до 30.9.2021, 4. новембар 2021. године*, <https://www.mfin.gov.rs/dokumentiz/makroekonomski-i-fiskalni-podaci> [19.11.2021].

regulacji bezpośrednio ograniczających aktywność gospodarczą⁶⁶.

2. Na minimalizację negatywnych skutków pandemii dla serbskiej gospodarki wpłynie z pewnością to, jak szybko władze odniosą sukces w walce z pandemią, eliminując w ten sposób pozarynkowe ograniczenia działalności gospodarczej, spowodowane rozprzestrzenianiem się koronawirusa. Środkiem do tego celu jest zwiększony poziom wakcynacji. Mimo wezwań ze strony władz do zaszczepienia się, część serbskiej populacji pozostaje jednak wyraźnie nieufna wobec idei szczepień przeciwko COVID-19⁶⁷. Perspektywę szybkiego sukcesu w walce z pandemią oddala

⁶⁶ A. Domachowska, J. Muś, K. Pawłowski, *Wpływ pandemii koronawirusa (COVID-19) na gospodarki państw Bałkanów Zachodnich, Chorwacji i Słowenii*, „Komentarze IEŚ”, 2020, nr 159, <https://ies.lublin.pl/komentarze/wpływ-pandemii-koronawirusa-covid-19-na-gospodarki-panstw-balkanow-zachodnich-chorwacji-i-slowenii/> [22.11.2021]; M. Obradović, *Vučićev optimizam...*; N. Kojić, *Oktobar 2021. najcrnji mesec od početka epidemije koronavirusa*, N1, 01.11.2021, <https://rs.n1info.com/vesti/umrli-koronavirus-srbija-oktobar/> [04.11.2021].

⁶⁷ W Serbii do początku października 2021 r. 42,1% populacji zostało zaszczepione przynajmniej jedną dawką szczepionki, 40,4% przyjęło dwie dawki, a 9,8% zostało dodatkowo zaszczepione trzecią dawką szczepionki. Władze Serbii zdecydowały o rozpoczęciu szczepień trzecią dawką szczepionki w połowie sierpnia 2021 r. Szczepienie trzecią, uzupełniającą dawką szczepionki wynika z faktu, że większość obywateli została wcześniej zaszczepiona chińskimi i rosyjskimi szczepionkami *Sinofarm* i *Sputnik V*, dającymi krótszą odporność immunologiczną. Zob.: *Ujedinjeni protiv kovida, Izaberi život. Vakciniši se!*, 12.10.2021, <https://ujedinjeni-protiv-kovida.net/vakcinisi-se/> [04.11.2021].

także rozprzestrzenianie się bardziej zaraźliwych szczepów koronawirusa⁶⁸.

3. Na rozwój serbskiej gospodarki oczywisty wpływ ma także otoczenie międzynarodowe. Ponieważ rozwój gospodarczy Serbii w dużym stopniu warunkuje napływ kapitału zagranicznego i dynamika popytu w państwach UE, będących najważniejszym partnerem handlowym Serbii⁶⁹, w ocenie wyzwań i ryzyka stojącego przed serbską gospodarką w czasach przedłużającej się pandemii uwzględnić należy także sytuację gospodarczą pozostałych państw europejskich, niezmiennie zmagających się ze zdrowotnymi i ekonomicznymi skutkami pandemii⁷⁰.

4. Szacunki NBS pokazują, że w Serbii w 2021 r. doszło do wzrostu bezrobocia, które objęło ok. 12% siły roboczej⁷¹. Największe ryzyko bezrobocia (lub mało atrakcyjnych warunków zatrudnienia) dotyczy zwłaszcza osób młodych, wchodzących obecnie na rynek pracy. Tę niekorzystną sytuację łagodzi emigracja zarobkowa. Wysoka presja emigra-

⁶⁸ *Nova prognoza Svetske banke: Rast BDP Srbije u 2021. biće šest odsto*, Danas, 06.10.2021, <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/nova-prognoza-svetske-banke-rast-bpd-srbije-u-2021-bice-sest-odsto/> [07.11.2021].

⁶⁹ Dane dotyczące handlu zagranicznego Serbii za 2020 r. pokazują, że państwa europejskie odpowiadają za 91,1% eksportu i 76,4% całości serbskiego importu. W grupie tej dominują państwa UE, gdzie trafia 64,9% serbskiego eksportu i skąd pochodzi 58,8% towarów importowanych przez serbską gospodarkę. Zob.: Statistical Office of the Republic of Serbia, *External trade of goods, EUR, 2020*, 16.07.2021, <https://publikacije.stat.gov.rs/G2021/PdfE/G20211198.pdf> [04.11.2021].

⁷⁰ Народна банка Србије, *Уводна реч...*, s. 2.

⁷¹ Народна банка Србије, *Основни макроекономски...*

cyjna przyczynia się jednak do wzrostu wynagrodzeń, a te z kolei – *toutes proportions gardées* – do wzrostu inflacji⁷².

5. Wyzwaniem na najbliższą przyszłość pozostaje z pewnością (po)pandemiczna inflacja⁷³, powodowana powiązanymi ze sobą czynnikami krajowymi i międzynarodowymi (regionalnymi i globalnymi), tj.:

- zakłóceniami w globalnych łańcuchach dostaw,
- szybkim ożywieniem gospodarczym na świecie po początkowym załamaniu pandemicznym,
- gwałtownym wzrostem światowych cen ropy i produktów ropopochodnych oraz cen gazu, które w pierwszym roku pandemii wyraźnie spadły, ale później, w wyniku globalnego ożywienia gospodarczego, zaczęły szybko rosnąć, skutkując wzrostem cen energii elektrycznej (i presją kosztową) dla serbskich przedsiębiorstw,

⁷² Według szacunków Republikańskiego Biura Statystycznego (RZS) realny wzrost przeciętnego wynagrodzenia brutto w 2021 r. w stosunku do 2020 r. wyniesie ok. 6%, a wzrost nominalny – ok. 9%. Zob.: Република Србија, Републички завод за статистику, *Просечне зараде по запосленом, август 2021.*, <https://publikacije.stat.gov.rs/G2021/HTML/G20211288.html> [19.11.2021]; M. Obradović, *Veliki odlazak radnika naterao poslodavce da povećaju plate*, Danas, 23.09.2021, <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/veliki-odlazak-radnika-naterao-poslodavce-da-povecaju-plate/> [07.11.2021].

⁷³ Народна банка Србије, *Уводна реч...*, s. 3-6; M. Obradović, *Inflacija najveća još od 2013.*, Danas, 14.09.2021, <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/inflacija-najveca-jos-od-2013/> [03.11.2021]; *Srbija do 2050. da bude potpuno dekarbonizovana zemlja*, Danas, 30.09.2021, <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/srbija-do-2050-da-bude-potpuno-dekarbonizovana-zemlja/> [05.11.2021].

- zwiększonym popytem krajowym, powstałym z jednej strony w sposób naturalny, wskutek ograniczenia konsumpcji w pierwszej fazie pandemii, z drugiej zaś stymulowanym przez władze Serbii poprzez różnego rodzaju działania interwencyjne, mające na celu ożywienie gospodarki, spowalniającej w czasie pandemii. Do działań tych zaliczyć należy m.in. obniżenie przez NBS stopy referencyjnej do rekordowo niskiego poziomu 1% i zapewnienie w ten sposób korzystnych warunków kredytowych. Władze Serbii konsekwentnie inwestują także w modernizację i budowę infrastruktury transportowej. Działania te wspierają wzrost gospodarczy i zatrudnienie, ale równocześnie przyczyniają się do wzrostu cen materiałów budowlanych. Projekt budżetu Serbii na 2022 r. przewiduje kolejne alokacje na inwestycje kapitałowe, obejmujące m.in. wielkie projekty w obszarze infrastruktury drogowej i kolejowej⁷⁴,
- niesprzyjającymi warunkami pogodowymi⁷⁵.

⁷⁴ Народна банка Србије, *Основни макроекономски...*; Народна банка Србије, *Уводна реч...*, s. 2-3; *Spoljni dug...*

⁷⁵ W Serbii w 2021 r. miała miejsce bezprecedensowa susza, skutkująca niższą produktywnością i wzrostem cen produktów rolnych. Wskutek globalnych zmian klimatycznych w ciągu kolejnych lat w Serbii należy spodziewać się ponownych klęsk suszy. Najbardziej zagrożonymi suszą obszarami serbskiej gospodarki pozostają sektor rolnictwa oraz zasoby wodne. Zob.: *Србија све моннуја; Да ли ће суша постати редовна појава?*, Agropress, 20.10.2021, <https://agropress.org.rs> [07.11.2021].

6. Dane NBS pokazują, że inflacja w Serbii we wrześniu 2021 r. osiągnęła 5,7% (najwyższy poziom od września 2013 r.), przekraczając w ten sposób górną granicę celu inflacyjnego ($3 \pm 1,5\%$). Szacuje się, że inflacja w Serbii w 2021 r. wyniesie 3%, z kolei w 2022 r. będzie to 2,7%. NBS podkreśla jednak, że obserwowany wzrost inflacji jest zjawiskiem globalnym – charakterystycznym dla większości państw w dobie pandemii, a obecny poziom inflacji w Serbii jest mniejszy w porównaniu z większością państw Europy Środkowej⁷⁶.

7. Według NBS obecna presja inflacyjna jest jedynie zjawiskiem przejściowym, związanym z głębokim zakłóceniem procesów gospodarczych w skali regionalnej oraz globalnej⁷⁷. Jest jednocześnie faktem, że mała i otwarta gospodarka serbska – tak jak wiele innych gospodarek europejskich – nie może oprzeć się negatywnym zjawiskom ekonomicznym o charakterze regionalnym czy globalnym.

8. Inflacja zmniejsza realne dochody obywateli Serbii (a tym samym ilość dóbr, które obywatele ci mogą zakupić), a rosnące wynagrodzenia – wymuszone w pierwszym rzędzie wzrostem cen – niosą ze sobą ryzyko tzw. spirali inflacyjnej (płacowo-cenowej), która w dalszej – na razie odległej

⁷⁶ Народна банка Србије, *Уводна реч...*, s. 3-4; M. Obradović, *Pandemija i inflacija...*

⁷⁷ Народна банка Србије, *Уводна реч...*, s. 4-5; Kovačević: *Srbija sve dublje u inflatornom tunelu, struja skuplja za firme*, Danas, 05.10.2021, <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/kovacevic-srbija-sve-dublje-u-inflatornom-tunelu-struja-skuplja-za-firme/> [03.11.2021].

– perspektywie może doprowadzić do poważnego kryzysu gospodarczego i hiperinflacji. Społecznie dostrzegalnym następstwem obecnej inflacji jest z pewnością wzrost cen żywności, energii, paliw i materiałów budowlanych⁷⁸.

9. Bezpośredni wzrost cen energii w Serbii na razie dotyczy jedynie przedsiębiorców (w większości są to firmy z sektora przemysłowego), ponieważ gospodarstwa domowe (i część małych przedsiębiorców) mają cenę regulowaną (*regulisana cena*), ustaloną przez przedsiębiorstwo państwowe *Elektroprivreda Srbije*⁷⁹. Jeśli jednak wysokie ceny paliw węglowodorowych na rynkach światowych będą się utrzymywać przez kolejne miesiące, istnieje ryzyko, że w 2022 r. bezpośredni wzrost cen energii elektrycznej odczują także ci odbiorcy. Wysokie ceny energii elektrycznej mogą również zagrozić przetrwaniu na rynku części małych i średnich przedsiębiorców oraz skutkować kolejnymi zwolnieniami pracowników⁸⁰.

⁷⁸ M. Obradović, *Srbija u riziku od visoke inflacije*, Danas, 12.10.2021, <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/srbija-u-riziku-od-visoke-inflacije/> [05.11.2021]; M. Obradović, *Arsić: Privredni rast...*; M. Obradović, *Inflacija najveća...*; Kovačević: *Srbija sve dublje u inflatornom tunelu...*

⁷⁹ W Serbii cena energii elektrycznej dla gospodarstw domowych należy do najniższych w Europie. W sytuacji niskich zarobków obywateli kwestia cen energii pozostaje w Serbii w dużym stopniu kategorią społeczno-polityczną, a nie wyłącznie ekonomiczną. Zob.: *Stručnjaci: Cena struje će neminovno rasti u svetu, ali i u Srbiji*, Danas, 05.10.2021, <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/strucnjaci-ce-na-struje-ce-neminovno-rasti-u-svetu-ali-i-u-srbiji/> [08.11.2021].

⁸⁰ Vučić: *Preti energetska kriza nesagledivih razmera, Srbija sprema tim da se bavi time*, Danas, 02.10.2021, <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/vucic-preti-energetska-kriza-nesagledivih-razmera-srbija-sprema-tim-da-se-bavi-time/> [05.11.2021].

10. Jeśli wysokie ceny energii elektrycznej w Serbii będą się dłużej utrzymywać, oznacza to nieuchronny wzrost cen towarów i usług (oraz wzrost inflacji). Taki scenariusz grozi naturalnie spadkiem popytu krajowego. Ryzyko „schłodzenia” serbskiej gospodarki w połączeniu z inflacją może z kolei doprowadzić do niebezpiecznej stagflacji (tj. stagnacji lub spowolnienia wzrostu gospodarczego, połączonego ze wzrostem cen). W przypadku Serbii ryzyko to pozostaje na razie niewielkie z uwagi na stabilność makroekonomiczną państwa oraz konsekwentną – i traktowaną priorytetowo przez władze w Belgradzie – politykę pro wzrostową⁸¹.

11. Wysokie ceny surowców energetycznych na światowych giełdach zwiększają obecnie deficyt Serbii w handlu zagranicznym. W dłuższej perspektywie oznacza to również utrudnienia w spłacie zadłużenia zagranicznego, osłabienie konkurencyjności serbskiej gospodarki oraz niebezpieczeństwo spowolnienia transformacji energetycznej Serbii, zgodnej z założeniami Europejskiego Zielonego Ładu⁸².

⁸¹ NBS: *Za inflaciju krivi hrana i energenti*, Danas, 12.10.2021, <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/nbs-za-inflaciju-krivi-hrana-i-energenti/> [05.11.2021]; M. Obradović, *Srbija u riziku od visoke...*

⁸² M. Obradović, *Vučić za ugalj, Zorana za čistu energiju*, Danas, 08.10.2021, <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/vucic-za-ugalj-zorana-za-cistu-energiju/> [05.11.2021].

3. **Polityka zagraniczna Serbii: wyzwania wielowektorowości**

Niełatwa polityka balansowania

1. Dzisiejszą politykę Serbii na arenie międzynarodowej charakteryzuje polityczna i gospodarcza wielowektorowość, pragmatyzm polityczny, postępująca ekonomizacja polityki zagranicznej oraz konsekwentna poprawa wizerunku inwestycyjnego państwa. Wielowektorowość ta oznacza *inter alia* dążenie do członkostwa Serbii w UE, chęć utrzymania dobrych relacji politycznych z Rosją i Stanami Zjednoczo-

nymi oraz postępujący rozwój stosunków gospodarczych z Chinami, Turcją i państwami Zatoki Perskiej⁸³.

2. Jakkolwiek w opinii władz w Belgradzie polityka wielowektorowości stanowi rozwiązanie pragmatyczne i racjonalne, przynoszące korzyści Serbii, w istocie jest rozwiązaniem w dużym stopniu narzuconym przez skomplikowane, czasem sprzeczne i nie zawsze korzystne dla Serbii uwarunkowania wewnętrzne i międzynarodowe. Obejmują one *inter alia* poparcie społeczne dla członkostwa Serbii w UE, żywą pamięć zbiorową o bombardowaniach Jugosławii przez NATO w 1999 r. (negatywny stosunek Serbów do NATO na razie wyklucza jakąkolwiek racjonalną debatę nt. członkostwa Serbii w tej organizacji), prorosyjskie sentymenty serbskiego społeczeństwa, zależność Serbii od gazu z Federacji Rosyjskiej, sprzeciw Serbów wobec secesji Kosowa i wspieranej przez państwa Zachodu kosowskiej państwowości oraz *last but not least* świadomość wagi poparcia rosyjskiego na arenie międzynarodowej (będąca stałym członkiem Rady Bezpieczeństwa ONZ Rosja od lat pozostaje kluczowym sojusznikiem Serbii w działaniach na rzecz blokowania państwowości Kosowa). Uwarunkowania te powodują, że władze w Belgradzie w istocie zmuszone są do kontynuacji

⁸³ A. Jagiełło-Szostak, *The Foreign Policy of Serbia under Aleksandar Vučić presidency (2017-2020). Hauling the rope between powers*, [w:] A. Domachowska, M. Korzeniewska-Wiszniewska, K. Pawłowski, M. Rekść, J. Wojnicki, *Serbia Twenty Years After the Fall of Slobodan Milošević: Success, Evolution, or Continuation?*, „IEŚ Policy Papers”, 2021, nr 3, s. 73-98.

dotychczasowej polityki balansowania w relacjach międzynarodowych.

3. Przyjęta przez władze Serbii polityka wielowektorowości rodzi pytania o efektywność i cenę takiej polityki – w odniesieniu do rzeczywistego interesu państwa, ekonomicznych, społecznych i środowiskowych kosztów szybkiej modernizacji gospodarczej, gwarancji bezpieczeństwa, polityki zakupowej państwa w odniesieniu do zagranicznego uzbrojenia itd. Nie można także wykluczyć, że Serbia – tak jak wiele innych państw – jest po prostu zbyt małym i biednym krajem, aby pozwolić sobie na faktyczną wielowektorowość w stosunkach międzynarodowych. Istnieje również ryzyko, że zamiast wzmocnienia swej pozycji międzynarodowej, niewielka i dążąca do zachowania niezależności Serbia po raz kolejny w swej historii zostanie wciągnięta w nasilającą się rywalizację mocarstw.

4. W sytuacji narastającej rywalizacji geopolitycznej mocarstw europejskich i pozaeuropejskich władzom w Belgradzie coraz trudniej jest prowadzić dotychczasową politykę balansowania (*vel* taktycznego lawirowania) między Zachodem a szeroko rozumianym Wschodem. Rozwój relacji polityczno-gospodarczych Serbii z Rosją i Chinami, przeciągające się negocjacje między Belgradem i Prisztiną, a przede wszystkim brak rzeczywistych postępów w zakresie deklarowanych reform wewnętrznych budzą bowiem coraz większe rozczarowanie ze strony państw i instytucji UE. *A contrario*, postępujące zbliżenie Serbii z państwami Za-

chodu coraz bardziej niepokoi Rosję, widzącą w Serbii swego najważniejszego sojusznika w subregionie Bałkanów Zachodnich⁸⁴.

Słabnące aspiracje europejskie Serbii i ograniczony soft power UE

1. Jakkolwiek władze w Belgradzie konsekwentnie podkreślają, że członkostwo w UE stanowi najważniejszy cel polityki zagranicznej Serbii, część serbskiej opozycji argumentuje jednak, że jest to jedynie cel deklarowany, ponieważ obecny obóz władzy na czele z prezydentem A. Vučićem nie jest zainteresowany rzeczywistą demokratyzacją systemu. Zarzut ten sprowadza się zatem do stwierdzenia, że proces integracji Serbii z UE uległ faktycznemu spowolnieniu, a obecną politykę obozu władzy cechuje jedynie udawana proeuropejskość, warunkowana chęcią zachowania dobrych relacji polityczno-gospodarczych z państwami UE (na czele z Niemcami i Francją)⁸⁵.

⁸⁴ Bondarenko: *Srbija menja geopolitičke tendencije*, Danas, 07.04.2020, <https://www.danas.rs/vesti/politika/bondarenko-srbija-menja-geopoliticke-tendencije/> [15.11.2021].

⁸⁵ T. Nikčević, *Žarko Korać: Zapad gubi strpljenje jer Vučić nema hrabrosti da ispuni obećanja*, Pobjeda, 22.12.2019, <https://www.pobjeda.me/clanak/zarko-korac-zapad-gubi-strpljenje-jer-vucic-nema-hrabrosti-da-ispuni-obecanja> [15.11.2021]; *“Vladalac”, politička biografija Aleksandra Vučića, prvi deo*, N1, 17.02.2020, https://www.youtube.com/watch?v=qxR6hWb_uW8 [15.11.2021]; *EU-Serbia: A stagnation comfortable for both sides*, Euractiv, 18.06.2021, <https://www.euractiv.com/section/enlargement/opinion/eu-serbia-a-stagnation-comfortable-for-both-sides/> [15.11.2021].

2. Wiarygodność zapewnień serbskich decydentów nt. niezmiennych, europejskich aspiracji Serbii oraz determinacji władz w zakresie wskazywanych reform wewnętrznych relatywizują kolejne raporty instytucji UE. Z jednej strony dostrzegają one bowiem postępy w zakresie reformy państwa, z drugiej zaś konsekwentnie wskazują na szereg niedociągnięć serbskiej praworządności i demokracji⁸⁶.

3. Istnieje również ryzyko, że proces integracji europejskiej Serbii utknie na kolejne lata w formule Procesu Berlińskiego, tj. współpracy gospodarczej, połączonej z rozbudową połączeń komunikacyjnych i transportowych, jednakże bez formalnego członkostwa w UE.

4. Szansę na ożywienie procesu akcesyjnego Serbii osłabia także narzucony przez część państw członkowskich UE impas w kwestii rozszerzenia. Niejasna i oddalająca się perspektywa członkostwa Serbii w UE prowadzi do zniechęcenia serbskiego społeczeństwa integracją europejską, narastającego rozczarowania dotychczasowymi efektami tego procesu oraz osłabienia wizerunku i wiarygodności UE w serbskim społeczeństwie⁸⁷.

⁸⁶ European Commission, *Commission Staff Working Document, Serbia 2021 Report*, 19.10.2021, s. 4-46 i n., https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/serbia-report-2021_en [14.11.2021].

⁸⁷ W oczach przedstawicieli serbskiej opozycji wiarygodność UE obniża także poparcie stolic europejskich dla polityki i osoby prezydenta Vučića. Z rozczarowaniem stwierdzają oni zatem, że państwa europejskie w imię zachowania stabilności regionu i uregulowania problemu Kosowa nie zwracają wystarczającej uwagi na obniżenie standardów serbskiej demokracji pod rządami SNS. Zob.: S. Crawshaw,

5. Odległa perspektywa członkostwa osłabia także determinację władz w Belgradzie do implementacji postulowanych przez instytucje europejskie reform wewnętrznych w obszarze administracji publicznej, praworządności i demokracji. Prowadzi ponadto do coraz częściej pojawiających się krytycznych opinii władz Serbii nt. powolnego tempa procesu integracji, a nawet braku woli implementacji deklarowanej przez UE obietnicy rozszerzenia⁸⁸.

6. Przedłużająca się niepewność w kwestii akcesji przyczynia się również do podtrzymania w Serbii wielowymiarowych i nietransparentnych wpływów rosyjskich i wzmocnienia wpływów chińskich oraz prowokuje w debacie publicznej pytania o alternatywę wobec członkostwa Serbii w UE.

„Powrót do przeszłości”, czyli dyskretny urok nacjonalizmu

1. Badania ankietowe z marca 2021 r. pokazują, że poparcie serbskiego społeczeństwa dla członkostwa Serbii w UE fak-

Serbia and the EU: Stability over democracy, EUobserver, 20.09.2019, <https://euobserver.com/opinion/139081> [15.11.2021]; Ž. Tatalović, *Opozicija ostala sama u borbi za izborne uslove, SNS neće dijalog ni s medijima*, N1, 24.09.2021, <https://rs.n1info.com/vesti/opozicije-ostala-sama-u-borbi-za-izborne-uslove-sns-opet-izbega-va-odgovore/> [14.11.2021].

⁸⁸ Bondarenko: *Srbija menja geopolitičke...*; *PM: Disappointment does exist, goal is to open two clusters by end-2021*, Tanjug, 24.06.2021, http://www.tanjug.rs/full-view_en.aspx?izb=663831 [15.11.2021]; Vučić: *“Otvoreni Balkan” istorijski korak za region*, RTS, 01.08.2021, <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/4464203/vucic-otvoreni-balkan-region.html> [15.11.2021].

tycznie spada. Za akcesją Serbii do UE opowiedziało się 49% ankietowanych (w 2018 r. było to 56%), liczba przeciwników akcesji pozostaje względnie stała (38-40%), rośnie natomiast liczba osób niezdecydowanych w kwestii członkostwa (6% w 2016 r. i 12% w 2021 r.) oraz tych, którzy nie mają zdania nt. tego, czy Serbia czerpie korzyści ze współpracy z UE (7% w 2017 r. i 15% w 2021 r.)⁸⁹. Wyniki te wskazują na rosnące rozczarowanie („zmęczenie”) nadmiernie przeciągającym się procesem rozszerzenia. Dalszy spadek poparcia społecznego dla idei integracji europejskiej może z kolei wzmocnić popularność idei nacjonalistycznych i rewizjonistycznych, do których od dawna odwołują się serbskie środowiska radykalne i ekstremistyczne, wspierane w tym zakresie przez rosyjskie media i środowiska polityczne⁹⁰.

2. Popularność tego rodzaju programu politycznego wśród części społeczeństwa stanowi „paliwo polityczne”, które w sytuacji oddalającej się perspektywy członkostwa Serbii w UE może zostać wykorzystane przez serbskie elity polityczne⁹¹. Już dzisiaj wysuwane są twierdzenia o postę-

⁸⁹ Institut za evropske poslove, *Stavovi građana Srbije prema EU, Istraživanje javnog mnjenja*, mart 2021., s. 9-10, <https://iea.rs/wp-content/uploads/2021/05/Stav-gradjana-Srbije-EU-2021.pdf> [14.12.2021].

⁹⁰ K. Pawłowski, *Wpływy rosyjskie w regionie Bałkanów Zachodnich. Cz. I: Serbia, Kosowo*, „Prace IEŚ”, 2020, nr 14, s. 27-28, 49-52, <https://ies.lublin.pl/prace/20-14-wplywy-rosyjskie-w-regionie-balkanow-zachodnich-cz-i-serbia-kosowo/> [27.11.2021].

⁹¹ Przeciwnicy i krytycy rządzącej SNS przypominają również, że w Serbii – po okresie rządów środowisk demokratycznych (2000-2012) – do władzy powróciły osoby, które zajmowały wysokie stanowiska publiczne w latach 90. Jakkolwiek tego rodzaju oskarżenia mają nierzadko charakter polityczny, faktem pozosta-

pującej polaryzacji serbskiego społeczeństwa, radykalizacji wewnątrzserbskiej debaty publicznej oraz faktycznym flirtie rządzącej SNS ze środowiskami skrajnej prawicy. Nie ulega również wątpliwości, że próba implementacji na podzielonym granicami obszarze pojugosłowiańskim koncepcji „serbskiego świata” (*srpskog sveta*) poważnie zagroziłaby rozwojowi współpracy międzynarodowej w subregionie Bałkanów Zachodnich, a być może również stabilności całego obszaru byłej Jugosławii⁹².

Między pragmatyzmem, koncyliacją i nieufnością: stosunki Serbii z Chorwacją, Bośnią i Hercegowiną oraz Czarnogórą

1. Po odsunięciu od władzy prezydenta FRJ S. Miloševicia (2000) Serbia wkroczyła na ścieżkę demokratycznej transformacji, a kolejne rządy w Belgradzie angażowały się w odbudowę pozycji międzynarodowej i wizerunku Serbii. Działania te realizowane były poprzez odejście od znanej z lat 90. polityki konfrontacji i samoizolacji w stosunkach

je, że prezydent A. Vučić – tak jak wielu innych polityków SNS – był wieloletnim członkiem (1993-2008) Serbskiej Partii Radykalnej (*Srpska radikalna stranka*, SRS) Vojislava Šešelja. W latach 1998-2000 Vučić był również ministrem ds. informacji w rządzie Serbii. Z kolei przewodniczący Zgromadzenia Narodowego Ivica Dačić był w latach 1992-2000 rzecznikiem prasowym „miloszewiczowskiej” SPS i bliskim współpracownikiem prezydenta Jugosławii S. Miloševicia. Zob.: *“Vladalac”, politička biografija...*

⁹² T. Krasnec, *‘Srpski svet’ je novo ime za nešto što nije uspjelo ni Miloševiću ni Vučiću*, Večernji list, 08.09.2021, <https://www.vecernji.hr/premium/srpski-svet-je-novo-ime-za-nesto-sto-nije-uspjelo-ni-milosevicu-ni-vucicu-1521487> [15.11.2021].

międzynarodowych, utrzymywanie dobrych relacji z mocarstwami regionalnymi i światowymi, normalizację stosunków ze wszystkimi państwami południowo-bałkańskimi i Albanią, zwiększoną aktywność Serbii na forum organizacji międzynarodowych oraz wolę dialogu z władzami Kosowa.

2. Negatywne dziedzictwo polityki zagranicznej z czasów Miloševicia nadal jednak wywiera wpływ na relacje Serbii z sąsiadami. Stosunki te konsekwentnie charakteryzuje także odmiennosc ocen, narracji i perspektyw historycznych.

3. Wprawdzie stosunki między Serbią i Chorwacją można dzisiaj określić mianem poprawnych i pragmatycznych, w dalszym ciągu jednak nie są one wolne od – aktywnie relacjonowanych przez media w obu państwach – nacjonalistycznych narracji i manifestacji, obustronnego poczucia krzywdy, prowokacyjnych wypowiedzi, powracających polemik i personalnych złośliwości („wojna słów”). Ich tłem pozostaje konsekwentna rozbudowa zdolności obronnych obu państw. Jakkolwiek dokonywane przez Belgrad i Zagrzeb zakupy sprzętu wojskowego stanowią normalny element polityki obronnej, czasem jednak budzą zaniepokojenie i prowokują opinie nt. atmosfery konfliktu i regionalnego wyścigu zbrojeń⁹³.

4. Relacje Serbii z Bośnią i Hercegowiną są nadal skomplikowane. Wynika to z żywej wśród ludności boszniackiej

⁹³ *Balkans Arms Race: Rising tensions put Bosnia at risk*, TRT World, 20.03.2017, <https://www.youtube.com/watch?v=9wWC2b6Y0oU> [14.10.2021].

pamięci zbiorowej o polityczno-militarnym wsparciu bośniackich Serbów przez władze w Belgradzie i tragicznych skutkach niedawnej wojny (1992-1995). Stosunki te komplikuje także *quasi-secesjonistyczny modus operandi* Republiki Serbskiej, który w perspektywie boszniackiej większości stanowi realne ograniczenie dla rozwoju państwa, blokadę instytucjonalną na drodze do członkostwa Bośni i Hercegowiny w NATO oraz element wpływów politycznych Belgradu, zagrażających interesom i spójności terytorialnej Bośni i Hercegowiny.

5. Stosunki Serbii i Czarnogóry cechuje z jednej strony przekonanie o wyjątkowej bliskości obu państw i narodów, z drugiej zaś wzajemna nieufność i oskarżenia. Władze w Podgoricy przez lata oskarżały serbskich decydentów o tradycyjny „wielkoserbski nacjonalizm”, kwestionowanie odrębności narodu czarnogórskiego, fałszowanie historii oraz mieszanie się w wewnętrzne sprawy Czarnogóry. Krytyka ta dotyczyła także Serbskiej Cerkwi Prawosławnej (SPC) i sprowadzała się do twierdzenia, że Cerkiew tradycyjnie pełni ważną rolę w realizacji ekspansywnej polityki Serbii w regionie Bałkanów. Władze w Belgradzie odpowiadały z kolei oskarżeniami o antyserbski nacjonalizm oraz dyskryminację czarnogórskich Serbów i SPC⁹⁴.

⁹⁴ K. Pawłowski, *Czarnogóra: protesty przeciwko intronizacji metropolity Joanikija*, „Komentarze IEŚ”, 2021, nr 442, <https://ies.lublin.pl/komentarze/czarnogora-protesty-przeciwko-intronizacji-metropolity-joanikija/> [25.11.2021].

Dialog Belgrad-Prisztina: dekada powolnej normalizacji

1. Mimo postępującej normalizacji stosunków między Belgradem i Prisztiną, władze Serbii niezmiennie mierzą się z nierozwiązanym problemem Kosowa⁹⁵. Rozpoczęte w marcu 2011 r. i prowadzone przy wsparciu UE negocjacje między Republiką Serbii i władzami nieuznawanej przez Belgrad Republiki Kosowa doprowadziły do zawarcia kilkudziesięciu porozumień bilateralnych. Umowy wynegocjowane w Brukseli nie zmieniły wprawdzie rozbieżności stanowisk stron sporu w kwestii statusu Kosowa, pozwoliły jednak na normalizację relacji między Belgradem i Prisztiną oraz wypracowanie międzyetnicznego *status quo*, pozwalającego kosowskim Albańczykom i Serbom na koegzystencję w warunkach zamrożonego sporu politycznego⁹⁶.

2. Nie ulega wątpliwości, że postępy Serbii na drodze do członkostwa w UE pozostają bezpośrednio zależne od normalizacji relacji z Kosowem. Dla Serbii kluczowym problemem pozostaje jednak treść porozumienia o „całościowej normalizacji” (*comprehensive normalization*), którego istota sprowadza się do konieczności uznania niepodległości Kosowa w jakiejś formule prawnomiędzynarodowej. Wła-

⁹⁵ Mimo oficjalnych deklaracji o niezmienności stanowiska w kwestii statusu Kosowa, władze Serbii akceptują odrębność administracyjną i ograniczoną podmiotowość prawnomiędzynarodową Kosowa.

⁹⁶ K. Pawłowski, *Państwowość Kosowa. Geneza, uwarunkowania, współczesność*, Lublin 2018, s. 659-660.

dze Serbii doskonale zdają sobie sprawę, że tak wrażliwa i niepopularna decyzja niesie ze sobą olbrzymie ryzyko polityczne. Zawarcie porozumienia spotkałoby się bowiem z niezrozumieniem lub negatywną oceną większości serbskiego społeczeństwa, które w sytuacji niekorzystnej alternatywy w istocie opowiada się za zachowaniem obecnego *status quo* w kwestii Kosowa⁹⁷.

3. Zgoda władz na daleko idące ustępstwa z pewnością pogłębiłaby także krytykę ze strony części środowisk opozycyjnych, już dzisiaj zarzucających SNS zbytnią uległość wobec żądań społeczności międzynarodowej, prowadzenie polityki sprzecznej z interesami państwa i obywateli, a czasem nawet zdradę interesów narodowych. Zbyt daleko idące ustępstwa w dialogu z Prisztiną mogą również doprowadzić do osłabienia pozycji Vučića w ramach własnego elektoratu.

4. Możliwość wypracowania kompromisu komplikuje także stanowisko Serbskiej Cerkwi Prawosławnej. Cerkiew konsekwentnie sprzeciwia się bowiem rozwiązaniom, które pozostawiałyby Kosowo poza granicami Serbii lub wiązałyby się z podziałem terytorium Kosowa. Serbscy decydenci są także świadomi faktu, iż w odniesieniu do problemu Ko-

⁹⁷ Badania ankietowe przeprowadzone w Serbii w marcu 2020 r. pokazują, że 77% respondentów nie poparłoby niepodległości Kosowa w zamian za szybsze wejście Serbii do UE (tylko 13% byłoby „za”). Zob.: Institut za evropske poslove, *Stavovi građana Srbije prema Kosovu. Istraživanje javnog mnjenja, jul 2020.*, s. 4, <http://iea.rs/wp-content/uploads/2020/07/2020-Stav-gra%C4%91ana-Srbije-prema-Kosovu.pdf> [24.11.2021].

sowa nie mogą prezentować pozycji bardziej ugodowej niż władze Rosji, które pryncypialnie sprzeciwiają się uznaniu kosowskiej państwowości⁹⁸.

5. Do zawarcia porozumienia nie zachęca również kryzys polityczny na serbskiej scenie politycznej oraz zbliżające się wybory parlamentarne i prezydenckie, które odbędą się 3 kwietnia 2022 r. Jest poniekąd oczywiste, że prezydent Vučić, konsekwentnie podkreślający swoje osobiste zaangażowanie w obronę serbskich interesów w odniesieniu do Kosowa, nie zdecyduje się na zawarcie kontrowersyjnego porozumienia przed kwietniowymi wyborami, gdyż osłabiłoby to poparcie polityczne dla partii rządzącej oraz wzmogło ataki ze strony opozycji.

6. Do podpisania porozumienia zniechęca także oddalająca się perspektywa członkostwa Serbii w UE. Z punktu widzenia decydentów w Belgradzie niełatwe ustępstwo w sprawie Kosowa uzasadniałyby bowiem jedynie realna perspektywa członkostwa i wymierne korzyści rozwojowe, wynikające z akcesji Serbii do UE.

7. Władze w Belgradzie stoją zatem przed koniecznością znalezienia niełatwej równowagi między realiami międzynarodowymi (państwowość Republiki Kosowa), stanowiskiem UE i USA (nacisk na zawarcie porozumienia z Prisztiną przy jednoczesnym wykluczeniu zmian terytorialnych), a także oczekiwaniami serbskiego społeczeństwa (sprzeciw wobec

⁹⁸ K. Pawłowski, *Wpływy rosyjskie...*, s. 39-40.

uznania Kosowa). W tej sytuacji pole politycznego manewru serbskich decydentów jest *de facto* ograniczone, a jedyną „bezpieczną” opcją negocjacyjną pozostaje *sui generis* rozwiązanie proceduralne, tj. poparcie dla kontynuacji negocjacji, pozbawione jednakże woli podpisania porozumienia politycznego, uznającego w sposób wyraźny lub dorozumiany niepodległość Kosowa⁹⁹. Istnieje zatem realne ryzyko, że uwięziona w pułapce państwowotwórczego etnomitu kosowskiego Serbia będzie funkcjonować przez kolejne lata zarówno bez Kosowa, jak i bez członkostwa w UE¹⁰⁰.

Skomplikowane relacje Serbii i Rosji

1. W subregionie Bałkanów Zachodnich Serbia jest państwem najbardziej prorosyjskim. Relacje międzynarodowe obu państw determinuje także formalne partnerstwo strategiczne. Z uwagi na złożone uwarunkowania międzynarodowe (m.in. rosyjskie wsparcie stanowiska Serbii w sprawie Kosowa) oraz sympatie prorosyjskie serbskiego społeczeństwa władze w Belgradzie zainteresowane są utrzymaniem

⁹⁹ Symptomatyczny w tym kontekście pozostaje fakt, że 89% ankietowanych nie wie, jaki jest plan rządu Serbii w sprawie Kosowa. Zob.: Institut za evropske poslove, *Stavovi građana Srbije...*, s. 4; Predsednik Republike Srbije, *Obracanje predsednika Vučića u Narodnoj skupštini Republike Srbije*, 22.06.2021, <https://www.predsednik.rs/lat/pres-centar/vesti/obracanje-predsednika-vucica-u-narodnoj-skupstini-republike-srbije> [15.11.2021].

¹⁰⁰ K. Pawłowski, *Między niemocą a koniecznością: dialog Belgrad-Prisztina z perspektywy władz Serbii* (cz. I), „Komentarze IEŚ”, 2021, nr 404, <https://ies.lublin.pl/komentarze/miedzy-niemoca-a-koniecznoscia-dialog-belgrad-prisztina-z-perspektywy-wladz-serbii/> [22.11.2021].

dobrych stosunków z Rosją, która niezmiennie zaliczana jest do grona tradycyjnych „przyjaciół Serbii”¹⁰¹.

2. Jakkolwiek Federacja Rosyjska uważa Serbię za swojego najważniejszego sojusznika na Bałkanach, pragmatyczny i proeuropejski kurs polityczny władz w Belgradzie coraz bardziej Rosję niepokoi. Władze w Moskwie obawiają się zapewne, że postępujący rozwój stosunków Serbii z państwami UE i NATO zagraża trwałości partnerstwa strategicznego między Serbią i Rosją. Co więcej, można postawić przypuszczenie, że władze w Moskwie coraz mniej ufnie odnoszą się do ostentacyjnych gestów przyjaźni płynących z Belgradu i gotowe są do podjęcia działań, które zagwarantują, że Serbia pozostanie w strefie wpływów politycznych Kremla i nie stanie się częścią szeroko rozumianego Zachodu¹⁰².

3. Widoczne na przestrzeni ostatnich kilkunastu miesięcy polemiki i napięcia w relacjach serbsko-rosyjskich – których punktem kulminacyjnym stały się otwarte oskarżenia o mieszanie się Rosji w wewnętrzne sprawy Serbii, wysuwane przez prorządowe media serbskie – podważają oficjalny obraz stosunków bilateralnych. Pokazuje to, że ostentacyjnie przyjacielskie relacje na linii Belgrad-Moskwa nie są wcale

¹⁰¹ K. Pawłowski, *Wpływy rosyjskie...*, s. 17-19 i n.

¹⁰² K. Pawłowski, *Partnerstwo strategiczne Serbii i Rosji: uwarunkowania międzynarodowe i wewnętrzne*, „Komentarze IEŚ”, 2020, nr 102, <https://ies.lublin.pl/komentarze/partnerstwo-strategiczne-serbii-i-rosji-uwarunkowania-miedzynarodowe-i-wewnetrzne/> [22.11.2021].

tak dobre, jak nieustannie deklarują politycy w obu państwach¹⁰³.

4. Prezydent Vučić, świadomy wagi wsparcia rosyjskiego na arenie międzynarodowej, zależności energetycznej od Rosji oraz siły rosyjskiego *soft power* w serbskim społeczeństwie, musi podejmować wyważone decyzje w polityce zagranicznej, aby nie sprowokować decydentów na Kremlu do bardziej aktywnego zaangażowania. Nie można bowiem wykluczyć, że otwarta krytyka Vučića ze strony Kremla i przeniesienie rosyjskiego poparcia politycznego na środowiska prorosyjskiej opozycji mogłyby doprowadzić do przesilenia politycznego w Serbii i jeszcze bardziej skomplikować postęp Serbii na drodze do UE. Vučić jest z pewnością świadomy tego ryzyka, doskonale bowiem wie, że władze na Kremlu potrafią wyraźnie pokazać, kogo popierają na scenie politycznej sojuszniczej Serbii¹⁰⁴.

5. Szereg wyzwań dla serbskiej gospodarki (i polityki) niosą ze sobą zależność od rosyjskiego gazu (w przypadku Serbii ponad 80% zapotrzebowania na gaz zaspokaja import z Rosji) oraz inwestycje rosyjskie w strategicznym dla gospodarki sektorze paliwowym (ropa i produkty ropo-

¹⁰³ K. Pawłowski, *Serbia: między „falszywą rusofilią” a „nieskrywaną rusofobią”?*, „Komentarze IEŚ”, 2020, nr 295, <https://ies.lublin.pl/komentarze/serbia-miedzy-falszywa-rusofilia-a-nieskrywana-rusofobia/> [22.11.2021].

¹⁰⁴ M. Samorukov, *Escaping the Kremlin's Embrace: Why Serbia Has Tired of Russian Support*, Carnegie Moscow Center, 22.01.2019, <https://carnegie.ru/commentary/78173> [15.01.2020]; K. Pawłowski, *Wpływy rosyjskie...*, s. 32-37.

poходne)¹⁰⁵. Skutkuje to wymiernym udziałem kapitału rosyjskiego w serbskim sektorze gazowym, faktycznie zdominowanym przez przedsiębiorstwo *Naftna Industrija Srbije* (NIS), w którym ponad 56% udziałów posiada *Gazprom Neft*, serbski koncern państwowy *Srbijagas*, będący głównym partnerem handlowym *Gazpromu* w Serbii, oraz zajmujące się przesyłem i dystrybucją gazu przedsiębiorstwo *Yugorosgaz* (gdzie 50% udziałów posiada *Gazprom*, 25% *Srbijagas*, a kolejne 25% – powiązana z *Gazpromem* firma *Centrex*). NIS i *Lukoil* dominują także na rynku paliw ciekłych. Firmy te posiadają bowiem 34% wszystkich stacji paliw w Serbii, a NIS dodatkowo dostarcza 78% paliw sprzedawanych przez inne stacje benzynowe¹⁰⁶.

6. Kolejnym, długookresowym projektem serbsko-rosyjskiej współpracy energetycznej jest gazociąg *TurkStream*, będący jednym z najważniejszych projektów infrastrukturalnych Rosji, okrążającym analogicznie do gazociągów *Nord Stream 1* i *2* część państw środkowoeuropejskich i służącym do tranzytu niebieskiego paliwa z Rosji do państw UE. Z jed-

¹⁰⁵ European Commission, Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA II) 2014-2020, *Serbia: EU Support to the Energy Sector*, s. 4, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/2017-040500.06-eu_support_to_the_energy_sector.pdf [10.07.2020].

¹⁰⁶ M. Vladimirov, M. Kovačević, M. Mirjačić, I. Novaković, N. Todorović Štiplija, E. Nuredinoska, S. Dimiškova, *Assessing Russia's Economic Footprint in the Western Balkans: Corruption and State Capture Risks*, Sofia 2018, s. 18, 24-26, <https://csd.bg/publications/publication/russian-economic-footprint-in-the-western-balkans-corruption-and-state-capture-risks/> [28.06.2020]; K. Pawłowski, *Wpływy rosyjskie...*, s. 59-60.

nej strony udział Serbii w realizacji kontynentalnej części tego projektu (gazociąg *Balkan Stream*) jest rozwiązaniem korzystnym, gwarantuje bowiem dopływ surowca¹⁰⁷, niższe ceny gazu dla serbskiej gospodarki oraz zyski finansowe dla Serbii jako państwa tranzytowego (według rosyjskich szacunków będzie to ok. 180 mln EUR rocznie)¹⁰⁸. Z drugiej strony obecność Serbii w projekcie faktycznie pogłębia i zamraża zależność energetyczną Serbii od rosyjskiego surowca, co w konsekwencji wzmacnia podatność Serbii na naciski ze strony Rosji¹⁰⁹.

7. Wyzwaniem perspektywicznym pozostaje również zawarta przez Serbię umowa o wolnym handlu z Euroazjatycką Unią Gospodarczą (EAEU), w skład której wchodzi Rosja, Białoruś, Armenia, Kazachstan i Kirgistan. Zawarta 25 października 2019 r. umowa weszła w życie 10 lipca 2021 r. Tworzy

¹⁰⁷ Serbia otrzymuje gaz, transportowany gazociągiem *TurkStream* przez Turcję i Bułgarię od 1 stycznia 2021 r. Od 1 października 2021 r. gaz ten dociera przez Serbię na Węgry.

¹⁰⁸ *Serbia can cash in on Russian gas transit via TurkStream pipeline*, RT, 03.05.2020, <https://www.rt.com/business/482170-serbia-turkstream-transit-revenues/> [04.06.2020].

¹⁰⁹ M. Vladimirov, M. Kovačević, M. Mirjačić, I. Novaković, N. Todorović Štiplija, E. Nuredinoska, S. Dimiškova, dz. cyt., s. 29; Вучич рассказал об отношениях с Россией и Путиным, ТАСС, 15.01.2019, <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-palorama/5998553> [15.08.2020]; M. Santora, N. MacFarquhar, *Putin Gets Red Carpet Treatment in Serbia, a Fulcrum Once More*, The New York Times, 17.01.2019, <https://www.nytimes.com/2019/01/17/world/europe/serbia-putin-russia-belgrade-vucic.html> [10.01.2020]; M. Paszkowski, K. Pawłowski, *Serbia: nowe porozumienie w sprawie dostaw gazu ziemnego z Rosji*, „Komentarze IEŚ”, 2021, nr 483, <https://ies.lublin.pl/komentarze/serbia-nowe-porozumienie-na-dostawy-gazu-ziemnego-z-rosji/> [08.12.2021].

ona formalnoprawne relacje Serbii z organizacją międzynarodową, będącą w zamyśle Rosji przeciwwagą dla UE i sposobem na zachowanie geoeconomicznych wpływów Rosji. Implementacja porozumienia przyczyni się zapewne do wzrostu wymiany handlowej między stronami, co w perspektywie może skomplikować proces dostosowania gospodarki serbskiej do standardów UE¹¹⁰.

Rosnąca współpraca gospodarcza Serbii i Chin

1. Nowym-starym uczestnikiem rozgrywki geopolitycznej w subregionie Bałkanów Zachodnich są Chiny. Eksponowane w prorządowych mediach serbskich informacje nt. dynamicznego rozwoju stosunków serbsko-chińskich sugerują, że władze w Belgradzie dążą do dywersyfikacji sojuszników strategicznych i zwiększenia w ten sposób swojej niezależności na arenie międzynarodowej¹¹¹.

2. Współpraca gospodarcza Serbii i Chin uległa intensyfikacji wraz z dojściem do władzy SNS. Władze Serbii – na czele z prezydentem Vučićem – niezmiennie podkreślają wagę i rolę kooperacji z Chinami dla rozwoju ekonomicz-

¹¹⁰ J. Muś, *Integracja Serbii z Unią Euroazjatycką. Alternatywa i zagrożenie*, „Komentarze IES”, 2019, nr 65, <https://ies.lublin.pl/komentarze/integracja-serbii-z-unia-euroazjatycka-alternatywa-i-zagrozenie-65-65-2019> [02.10.2019].

¹¹¹ A. Jung-Grimm, *Opasni kineski krediti?*, DW, 07.05.2021, <https://www.dw.com/bs/opasni-kineski-krediti/a-57460652> [08.11.2021]; M. Đurđević, *Kineske investicije u Srbiji: Jaz između obećanog i realizovanog*, Radio Slobodna Evropa, <https://www.slobodnaevropa.org/a/kineske-investicije-u-srbiji-obecano-i-realizovano/30826927.html> 08.09.2020 [08.11.2021].

nego państwa, wskazują również na wyjątkowe i przyjazne stosunki polityczne między Serbią i mocarstwową ChRL¹¹².

3. Otwartym pytaniem pozostaje, czy i w jakim okresie realizowane obecnie przy wsparciu chińskiego kapitału inwestycje w infrastrukturę transportową (drogi, autostrady, mosty, linie kolejowe) przyniosą zamierzone korzyści ekonomiczne. Istnieje bowiem ryzyko, że te kapitałochłonne projekty infrastrukturalne nie wygenerują szybko pożądanych zysków dla budżetu państwa oraz rozwoju serbskiej gospodarki¹¹³.

4. Wskutek wspieranego przez władze w Belgradzie pro-chińskiego przekazu medialnego spora część serbskiego społeczeństwa jest przekonana o strategicznym znaczeniu współpracy z ChRL dla rozwoju Serbii i pozytywnych konsekwencjach tejże współpracy¹¹⁴. Obraz ten bywa jednak kwestionowany przez część – krajowych i zagranicznych – ekspertów oraz przedstawicieli społeczeństwa obywatelskiego. Wskazują oni, że realizowana w formule „modernizacji

¹¹² D. Hadži Nikolić, *Dug Kini tri milijarde evra: Ugovori se sklapaju po istom modelu*, Ministarstvo: Novac ide na infrastrukturne projekte, Euronews, 03.10.2021, <https://www.euronews.rs/biznis/privreda/18534/dug-kini-tri-milijarde-evra-ugovori-se-sklapaju-po-istom-modelu-ministarstvo-novac-ide-na-infrastrukturne-projekte-vest> [08.11.2021].

¹¹³ S. Janković, *Kineski krediti vode u političku zavisnost Zapadnog Balkana?*, Radio Slobodna Evropa, 15.08.2018, <https://www.slobodnaevropa.org/a/kineski-krediti-uvd-u-politicku-zavisnost/29435503.html> [08.11.2021].

¹¹⁴ N. Nešić, *Mnogi hvale „brata Sija” i donacije, a kineske investicije su, zapravo – zajmovi*, N1, 25.08.2021, <https://rs.n1info.com/biznis/mnogi-hvale-brata-sija-i-donacije-a-kineske-investicije-su-zapravo-zajmovi/> [08.11.2021].

bez westernizacji” kooperacja gospodarcza Serbii z Chinami przynosi określony zysk ekonomiczny, jednocześnie jednak tworzy poważne wyzwania i ryzyka dla serbskiej polityki (krajowej i zagranicznej) oraz generuje negatywne skutki gospodarcze i środowiskowe. Argumentuje się m.in., że wartość inwestycji infrastrukturalnych realizowanych przez firmy chińskie bywa zawyżana, a oprocentowanie kredytów udzielanych przez chińskie banki na ich realizację jest z reguły wyższe, niż oprocentowanie pożyczek udzielanych przez międzynarodowe instytucje finansowe. Wskazuje się także, że chińskie technologie (o niższych standardach środowiskowych) oraz przeniesiony do Serbii model gospodarki ekstensywnej skutkują nadmiernym, wielokrotnie przekraczającym dopuszczalne limity zanieczyszczeniem powietrza, gleby i wody, bezpośrednio zagrażającym zdrowiu mieszkańców¹¹⁵.

5. Pozornie korzystne i łatwiejsze do uzyskania kredyty chińskie niosą ze sobą konieczność spłaty zaciągniętych zobowiązań finansowych przez kolejne pokolenia. Co więcej, zapowiadane nowe, wielkie inwestycje – i rosnący udział Chin w zadłużeniu zagranicznym Serbii – może doprowadzić

¹¹⁵ J. Petrović, *Mišić: Kineske investicije uglavnom krediti s većim kamatama*, N1, 07.07.2018, <https://rs.n1info.com/biznis/a402082-misic-kineske-investicije-su-krediti-s-velikima-kamatama/> [08.11.2021]; M. Brkić, *Otrovan vazduh i klimava treća stolica – šta je donela prodaja RTB Bora?*, Talas, 09.06.2021, <https://talas.rs/2021/07/09/otrovan-vazduh-i-klimava-treca-stolica-sta-je-donela-prodaja-rtv-bora/> [08.11.2021].

do powstania pułapki zadłużeniowej („niewoli zadłużenia”), tj. konieczności spłaty zaciągniętych zobowiązań przez kolejne pokolenia, spowalniającej przyszły rozwój gospodarczy państwa¹¹⁶.

6. Rozwój stosunków gospodarczych między Belgradem a Pekinem w perspektywie średnio- i długoterminowej niesie ze sobą ryzyko, że Serbia dołączy do grupy państw znajdujących się w sferze politycznych wpływów ChRL, a w perspektywie – grupy prochińskich członków UE. Taki scenariusz stanowi wyzwanie nie tylko dla Serbii, ale dla całej UE¹¹⁷.

7. Rozszerzająca się serbsko-chińska współpraca gospodarcza (*vide* chińskie inwestycje w sektorze telekomunikacji i sektorze farmaceutycznym) może w przyszłości obniżyć atrakcyjność serbskiej gospodarki i odstraszyć dużych inwestorów z rynków zachodnich, a w dłuższej perspektywie paradoksalnie ograniczyć rozwój gospodarczy państwa. Gdyby tak się stało, jeszcze bardziej skomplikuje to dostosowanie serbskiej gospodarki do wolnorynkowych standardów i wymogów w zakresie ochrony środowiska, obowiązujących w UE¹¹⁸.

¹¹⁶ T. Marković, *Dužnička diplomatija: Srbija u čeličnom zagrljaju Kine*, Al Jazeera, 07.11.2019, <https://balkans.aljazeera.net/opinions/2019/11/7/duznicka-diplomatija-srbija-u-celicnom-zagrljaju-kine> [08.11.2021]; A. Telesković, *Preti li Srbiji kineska dužnička klopka?*, Novi Standard, 10.05.2021, <https://standard.rs/2021/05/10/preti-li-srbiji-kineska-duznicka-klopka/> [08.11.2021].

¹¹⁷ T. Marković, *Dužnička diplomatija...*

¹¹⁸ M. Jovanović, *Srbija na stranputici razvoja? – o uticaju kineskih investicija*, Talas, 18.06.2021, <https://talas.rs/2021/06/18/srbija-na-stranputici-razvoja-o-uticaju-ki>

8. Wskazuje się także na ryzyko uzależnienia serbskiej gospodarki (np. monopolizacji rynku telefonii komórkowej) od chińskich technologii IT. Nie można również wykluczyć, że technologie te stanowią zagrożenie dla bezpieczeństwa informatycznego użytkowników indywidualnych oraz szeroko definiowanej administracji publicznej¹¹⁹.

9. Serbia narażona jest dodatkowo na zagrożenia wynikające z potencjalnych działań ochronnych podjętych przez UE w odniesieniu do ekspansywnej gospodarki chińskiej. Gdyby bowiem Komisja Europejska zdecydowała o wprowadzeniu środków polityki handlowej ograniczających import lub zwiększających cenę w odniesieniu do stali produkowanej w hucie Smederevie czy miedzi wydobywanej w zagłębiu górniczo-hutniczym w Borze (oba kombinaty zostały przejęte przez chińskich inwestorów, uzyskujących w ten sposób dostęp do rynku europejskiego), dotychczasowe korzyści gospodarcze serbskiej współpracy z Chinami stanęłyby pod znakiem zapytania¹²⁰.

neskih-investicija/ [08.11.2021].

¹¹⁹ A. Nenadović, *Kineski krediti pod senkom korupcije*, VOA, 06.11.2019, <https://www.glasamerike.net/a/kineski-krediti-pod-senkom-korupcije-/5155036.html> [08.11.2021].

¹²⁰ M. Brkić, *Otrovan vazduh...*; N. K. Krstić, *Kineski čelični zagrļaj – život u okolini Železare u Smederevu*, Talas, 16.06.2021, <https://talas.rs/2021/07/16/kineski-celichni-zagrļaj-zivot-u-okolini-zelezare-u-smederevu/> [10.11.2021].

Źródła

Książki i artykuły

Arnoldi J., *Ryzyko*, Warszawa 2011.

Diamond J., *Upadek. Dlaczego niektóre społeczeństwa upadły, a innym się udało*, Warszawa 2007.

Domachowska A., *Procesy depopulacyjne w państwach Bałkanów Zachodnich*, „Prace IEŚ”, 2021, nr 9, <https://ies.lublin.pl/prace/procesy-depopulacyjne-w-panstwach-balkanow-zachodnich/>.

UNDP Serbia, *Predstavljena nova saznanja o epopulaciji u Srbiji*, 30.06.2021, <https://www.rs.undp.org/content/serbia/sr/home/presscenter/articles/2021/predstavljena-nova-saznanja-o-depopulaciji-u-srbiji.html>.

Jagiełło-Szostak A., *The Foreign Policy of Serbia under Aleksandar Vučić presidency (2017-2020). Hauling the rope between powers*, [w:] A. Domachowska, A. Jagiełło-Szostak, M. Korzeniewska-

- Wiszniewska, K. Pawłowski, M. Rekść, J. Wojnicki, *Serbia Twenty Years After the Fall of Slobodan Milošević: Success, Evolution, or Continuation?*, „IEŚ Policy Papers”, 2021, nr 3.
- Kuciński K., *Ludność*, [w:] *Geografia gospodarcza świata*, I. Fierla (red.), Warszawa 2000.
- McKellar R., *A Short Guide to Political Risk*, London – New York 2016.
- Moraczewska A., *Zarządzanie ryzykiem na granicach zewnętrznych Unii Europejskiej*, Lublin 2021.
- Pawłowski K., „Jedan od pet miliona”: protesty społeczne w Serbii, „Prace IEŚ”, 2019, nr 3, <https://ies.lublin.pl/prace/jedan-od-pet-miliona-protesty-spoeczne-w-serbii/>.
- Pawłowski K., *Państwowość Kosowa. Geneza, uwarunkowania, współczesność*, Lublin 2018.
- Pawłowski K., *Wpływy rosyjskie w regionie Bałkanów Zachodnich. Cz. I: Serbia, Kosowo*, „Prace IEŚ”, 2020, nr 14, <https://ies.lublin.pl/prace/20-14-wplywy-rosyjskie-w-regionie-balkanow-zachodnich-cz-i-serbia-kosowo/>.
- Rice C., Zegart A., *Political Risk: How Businesses and Organizations Can Anticipate Global Insecurity*, New York – Boston 2018.

Raporty i analizy

- European Commission, *Commission Staff Working Document, Serbia 2021 Report*, 19.10.2021, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/serbia-report-2021_en.
- European Commission, *Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA II) 2014-2020, Serbia: EU Support to the Energy Sector*, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/2017-040500.06-eu_support_to_the_energy_sector.pdf.
- Fragile States Index 2021 – Annual Report*, 20.05.2021, <https://fragilestatesindex.org/2021/05/20/fragile-states-index-2021-annual-report/>.

- Freedom House, *Nations in Transit 2021*, https://freedomhouse.org/sites/default/files/2021-04/NIT_2021_final_042321.pdf.
- Institut za evropske poslove, *Stavovi građana Srbije prema EU, Istraživanje javnog mnjenja, mart 2021.*, <https://iea.rs/wp-content/uploads/2021/05/Stav-gradjana-Srbije-EU-2021.pdf>.
- Institut za evropske poslove, *Stavovi građana Srbije prema Kosovu. Istraživanje javnog mnjenja, jul 2020.*, <http://iea.rs/wp-content/uploads/2020/07/2020-Stav-gra%C4%91ana-Srbije-prema-Kosovu.pdf>.
- Република Србија, Министарство финансија, *Табела 5. Јавни дуг Републике Србије у периоду од 2000. године до 30.9.2021. 4. новембар 2021. године*, <https://www.mfin.gov.rs/dokumenti2/makroekonomski-i-fiskalni-podaci>.
- Република Србија, Републички завод за статистику, *Просечне зараде по запосленом, август 2021.*, <https://publikacije.stat.gov.rs/G2021/HTML/G20211288.html>.
- Statistical Office of the Republic of Serbia, *External trade of goods, EUR, 2020*, 16.07.2021, <https://publikacije.stat.gov.rs/G2021/PdfE/G20211198.pdf>.
- The Heritage Foundation, *2019 Index of Economic Freedom, The Countries*, <https://www.heritage.org/index/pdf/2019/book/chapter6.pdf>.
- The Heritage Foundation, *2021 Index of Economic Freedom*, https://www.heritage.org/index/pdf/2021/book/2021_IndexOfEconomicFreedom_FINAL.pdf.
- Vladimirov M., Kovačević M., Mirjačić M., Novaković I., Todorović Štíplija N., Nuredinoska E., Dimiškova S., *Assessing Russia's Economic Footprint in the Western Balkans: Corruption and State Capture Risks*, Sofia 2018, <https://csd.bg/publications/publication/russian-economic-footprint-in-the-western-balkans-corruption-and-state-capture-risks/>.

Źródła internetowe

AP: *Protesti treći put zaredom u Srbiji, uprkos ustupcima populističke vlade*, N1, 11.12.2021, <https://rs.n1info.com/vesti/ap-protesti-treci-put-zaredom-u-srbiji-uprkos-ustupcima-populisticke-vlade/>.

Баковић Б., *ИСТРАЖИВАЊЕ „ПОЛИТИКЕ” И АГЕНЦИЈЕ „ФАКТОР ПЛУС”: Косово и Метохија најјачи утисак 2018.*, Политика, 03.01.2019, <https://www.politika.rs/scc/clanak/419499/%D0%9A%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%BE-%D0%B8-%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D1%85%D0%B8%D1%98%D0%B0-%D0%BD%D0%B0%D1%98%D1%98%D0%B0%D1%87%D0%B8-%D1%83%D1%82%D0%B8%D1%81%D0%B0%D0%BA-2018>.

Balkans Arms Race: Rising tensions put Bosnia at risk, TRT World, 20.03.2017, <https://www.youtube.com/watch?v=gwWC2b6Y0oU>.

Barber L., Hall B., *Interview: Serbia's Vucic insists 'I'm obsessed with Kosovo'*, Financial Times, 15.05.2018, <https://www.ft.com/content/286fad4c-5444-11e8-b3ee-41e0209208ec>.

Bechev D., *Is Russia Winning in Serbia? Maybe, But Not for the Reasons You Think*, Atlantic Council, 10.04.2017, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/is-russia-winning-in-serbia-maybe-but-not-for-the-reasons-you-think/>.

Bondarenko: *Srbija menja geopolitičke tendencije*, Danas, 07.04.2020, <https://www.danas.rs/vesti/politika/bondarenko-srbija-menja-geopoliticke-tendencije/>.

Brkić M., *Otrovan vazduh i klimava treća stolica – šta je donela prodaja RTB Bora?*, Talas, 09.06.2021, <https://talas.rs/2021/07/09/otrovan-vazduh-i-klimava-treca-stolica-sta-je-donela-prodaja-rtv-bora/>.

Brnabić: *Neće biti novih mera, biće pojačana kampanja za vakcinaciju*, Danas, 08.10.2021, <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/>

- brnabic-nece-bitu-novih-mera-bice-pojacana-kampanja-za-vakcinaciju/.
- Bukvić Lj., *Srbija napredovala – sada skoro polovina građana jedva sastavlja “kraj s krajem”*, Danas, 17.10.2021, <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/srbija-napredovala-sada-skoro-polovina-gradjana-jedva-sastavlja-kraj-s-krajem/>.
- Bukvić Lj., *Svaki treći građanin Srbije u riziku od siromaštva*, Danas, 13.09.2021, <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/svaki-treci-gradjanin-srbije-u-riziku-od-siromastva/>.
- Christy J., *Understanding and Managing Political Risk: An International Investor Guide to Political Risk*, The Balance, 20.11.2021, <https://www.thebalance.com/understanding-and-managing-political-risk-1979066>.
- Crawshaw S., *Serbia and the EU: Stability over democracy*, EUobserver, 20.09.2019, <https://euobserver.com/opinion/139081>.
- Demostat: *Opozicija u Beogradu na 54%, u Srbiji na 45%*, JUGpress, 03.12.2021, <https://jugpress.com/demostat-opozicija-u-beogradu-na-54-u-srbiji-na-45/>.
- Domachowska A., Muš J., Pawłowski K., *Wpływ pandemii koronawirusa (COVID-19) na gospodarki państw Bałkanów Zachodnich, Chorwacji i Słowenii*, „Komentarze IEŚ”, 2020, nr 159, <https://ies.lublin.pl/komentarze/wpływ-pandemii-koronawirusa-covid-19-na-gospodarki-panstw-balkanow-zachodnich-chorwacji-i-slovenii/>.
- Đorđević: *Evropa shvatila da ima posla sa diktatorskim i autoritarnim režimom*, N1, 13.12.2020, <https://rs.n1info.com/vesti/a683001-djordjevic-evropa-shvatila-da-ima-posla-sa-diktatorskim-i-autoritarnim-rezimom/>.
- Đurđević M., *Kineske investicije u Srbiji: Jaz između obećanog i realizovanog*, Radio Slobodna Evropa, <https://www.slobodnaevropa.org/a/kineske-investicije-u-srbiji-obecano-i-realizovano/30826927.html> 08.09.2020.

Ekološki ustanak – „marš Rio Tinto“ i kritike vlastima uz tenzije na mostu, N1, 11.09.2021, <https://rs.n1info.com/vesti/blog-uzivo-ekoloski-ustanak-u-beogradu-uskoro-pocinje-protest/>.

European Parliament, *Inter-Party Dialogue: Improving conditions for political competition in Serbia*, 18.09.2021, <https://www.europarl.europa.eu/globaldemocracysupport/en/mediation-and-dialogue/latest-news>.

European Parliament, *Second phase of the Inter-Party Dialogue with the National Assembly of Serbia*, 02 March 2021, <https://www.europarl.europa.eu/delegations/pl/second-phase-of-the-inter-party-dialogue/product-details/20210303DPU28961>.

Eurostat, *Archive: Income poverty statistics*, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Archive:Income_poverty_statistics#Income_inequalities.

Eurostat, *Population structure and ageing*, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Population_structure_and_ageing.

EU-Serbia: A stagnation comfortable for both sides, Euractiv, 18.06.2021, <https://www.euractiv.com/section/enlargement/opinion/eu-serbia-a-stagnation-comfortable-for-both-sides/>.

Faktor plus kaže da SNS ima 60 odsto, Vukadinović im ne veruje, tvrdi 15% manje, N1, 19.05.2021, <https://rs.n1info.com/vesti/faktor-plus-kaze-da-sns-ima-60-odsto-vukadinovic-im-ne-veruje-tvrdi-15-manje/>.

Георгиевски Ј., *Србија, полиција и људска права: Биометријске камере – како раде и шта до сада знамо*, BBC News, 05.10.2021, <https://www.bbc.com/serbian/cyr/srbija-58740352>.

Gočanin S., *Kineske fabrike u Srbiji pod inspekcijom aktivista*, Radio Slobodna Evropa, 14.04.2021, <https://www.slobodnaevropa.org/a/ekolo%C5%A1ki-aktivisti-u-srbiji-tra%C5%BEE-trajno-re%C5%A1enje-za-kineske-fabrike/31203656.html>.

Hadži Nikolić D., *Dug Kini tri milijarde evra: Ugovori se sklapaju po istom modelu, Ministarstvo: Novac ide na infrastrukturne projekte*, Euronews, 03.10.2021, <https://www.euronews.rs/biznis/privreda/18534/dug-kini-tri-milijarde-evra-ugovori-se-sklapaju-po-istom-modelu-ministarstvo-novac-ide-na-infrastrukturne-projekte/vest>.

How can companies navigate political risk? | FT Business, Financial Times, 01.07.2015, <https://www.youtube.com/watch?v=xexSFxXILnZg>.

Hrvatski ekonomisti: Srbija nema ekonomski potencijal da prestigne Hrvatsku, Danas, 19.09.2021, <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/hrvatski-ekonomisti-srbija-nema-ekonomski-potencijal-da-prestigne-hrvatsku/>.

Ilić Krsić D., *Beograd na vodi: Luksuz u senci tajni, nasilja i skandala*, Nova.rs, 02.11.2020, <https://nova.rs/vesti/biznis/beograd-na-vodi-luksuz-u-senci-tajni-nasilja-i-skandala/>.

Janković S., *Kineski krediti vode u političku zavisnost Zapadnog Balkana?*, Radio Slobodna Evropa, 15.08.2018, <https://www.slobodnaevropa.org/a/kineski-krediti-uvd-u-politicku-zavisnost/29435503.html>.

Jovanović M., *Srbija na stranputici razvoja? – o uticaju kineskih investicija*, Talas, 18.06.2021, <https://talas.rs/2021/06/18/srbija-na-stranputici-razvoja-o-uticaju-kineskih-investicija/>.

Jung-Grimm A., *Opasni kineski krediti?*, DW, 07.05.2021, <https://www.dw.com/bs/opasni-kineski-krediti/a-57460652>.

Kojić N., *Oktobar 2021. najcrnji mesec od početka epidemije koronavirusa*, N1, 01.11.2021, <https://rs.n1info.com/vesti/umrli-koronavirus-srbija-oktobar/>.

Kojić N., *Panić: Ovakve kovid propusnice dokaz da vlast zanimaju samo izbori*, N1, 20.10.2021, <https://rs.n1info.com/vesti/panic-o-uvodjenju-kovid-propusnica/>.

- Kovačević: Srbija sve dublje u inflatornom tunelu, struja skuplja za firme, Danas, 05.10.2021, <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/kovacevic-srbija-sve-dublje-u-inflatornom-tunelu-struja-skuplja-za-firme/>.
- Krasnec T., 'Srpski svet' je novo ime za nešto što nije uspjelo ni Miloševiću ni Vučiću, Večernji list, 08.09.2021, <https://www.vecernji.hr/premium/srpski-svet-je-novo-ime-za-nesto-sto-nije-uspjelo-ni-milosevicu-ni-vucicu-1521487>.
- Krstić N. K., Kineski čelični zagrljaj – život u okolini Železare u Smederevu, Talas, 16.06.2021, <https://talas.rs/2021/07/16/kineski-celici-ni-zagrljaj-zivot-u-okolini-zelezare-u-smederevu/>.
- Kulačin N., Kako je Srbija od lidera u vakcinaciji stigla do dna, Al Jazeera, 19.09.2021, <https://balkans.aljazeera.net/opinions/2021/9/19/od-lidera-u-vakcinaciji-do-samog-dna>.
- Marković T., Dužnička diplomatija: Srbija u čeličnom zagrljaju Kine, Al Jazeera, 07.11.2019, <https://balkans.aljazeera.net/opinions/2019/11/7/duznicka-diplomatija-srbija-u-celicionom-zagrljaju-kine>.
- Muš J., Integracja Serbii z Unią Euroazjatycką. Alternatywa i zagrożenie, „Komentarze IEŚ”, 2019, nr 65, <https://ies.lublin.pl/komentarze/integracja-serbii-z-unia-euroazjatycka-alternatywa-i-zagrozenie-65-65-2019>.
- Народна банка Србије, Спољни дуг РС, Спољни дуг РС по преосталом доспећу, https://nbs.rs/sr_RS/drugi-nivo-navigacije/statistika/spoljni_dug/.
- Народна банка Србије, Основни макроекономски показатељи, https://nbs.rs/sr_RS/drugi-nivo-navigacije/statistika/.
- Народна банка Србије, Уводна реч на презентацију Извештаја о инфлацији – август 2021., Београд, 18. август 2021., https://www.nbs.rs/export/sites/NBS_site/documents/publikacije/ioi/prezentacije/prezentacija_ioi_08_2021_JT.pdf.

- NBS: *Inflacija u Srbiji niža u odnosu na većinu zemalja regiona sa istim režimom monetarne politike*, Danas, 14.09.2021, <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/nbs-inflacija-u-srbiji-niza-u-odnosu-na-vecinu-zemalja-regiona-sa-istim-rezimom-monetarne-politike/>.
- NBS: *Za inflaciju krivi hrana i energenti*, Danas, 12.10.2021, <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/nbs-za-infaciju-krivi-hrana-i-energenti/>.
- Nedeljkov o izbornom dijalogu: *Vlast učešćem priznala postojanje problema*, N1, 09.09.2021, <https://rs.n1info.com/vesti/nedeljkov-o-izbornom-dijalogu-vlast-ucescem-priznala-postojanje-problema/>.
- Nenadović A., *Kineski krediti pod senkom korupcije*, VOA, 06.11.2019, <https://www.glasamerike.net/a/kineski-krediti-pod-senkom-korupcije-/5155036.html>.
- Nešić N., *Mnogi hvale „brata Sija“ i donacije, a kineske investicije su, zapravo – zajmovi*, N1, 25.08.2021, <https://rs.n1info.com/biznis/mnogi-hvale-brata-sija-i-donacije-a-kineske-investicije-su-za-pravo-zajmovi/>.
- Nikčević T., *Žarko Korać: Zapad gubi strpljenje jer Vučić nema hrabrosti da ispuni obećanja*, Pobjeda, 22.12.2019, <https://www.pobjeda.me/clanak/zarko-korac-zapad-gubi-strpljenje-jer-vucic-nema-hrabrosti-da-ispuni-obecanja>.
- Nova prognoza Svetske banke: *Rast BDP Srbije u 2021. biće šest odsto*, Danas, 06.10.2021, <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/nova-prognoza-svetske-banke-rast-bpd-srbije-u-2021-bice-sest-odsto/>.
- Obradović B., *Boško Obradović nedeljom: Novi suverenizam – iznad vlasti i opozicije*, Direktno, 15.08.2021, <https://direktno.rs/kolumne/367291/bosko-obradovic-kolumna-dveri.html>.

- Obradović M., *Arsić: Privredni rast ove godine 6,5 odsto*, Danas, 23.09.2021, <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/arsic-privredni-rast-ove-godine-65-odsto/>.
- Obradović M., *Inflacija najveća još od 2013.*, Danas, 14.09.2021, <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/inflacija-najveca-jos-od-2013/>.
- Obradović M., *Pandemija i inflacija usporavaju svetski ekonomski oporavak*, Danas, 12.10.2021, <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/pandemija-i-inflacija-usporavaju-svetski-ekonomski-oporavak/>.
- Obradović M., *Srbija u riziku od visoke inflacije*, Danas, 12.10.2021, <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/srbija-u-riziku-od-visoke-inflacije/>.
- Obradović M., *Veliki odlazak radnika naterao poslodavce da povećaju plate*, Danas, 23.09.2021, <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/veliki-odlazak-radnika-naterao-poslodavce-da-povecaju-plate/>.
- Obradović M., *Vučićev optimizam prevazilazi očekivanja ekonomista*, Danas, 10.09.2021, <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/vucicev-optimizam-prevazilazi-ocekivanja-ekonomista/>.
- Obradović M., *Vučić za ugalj, Zorana za čistu energiju*, Danas, 08.10.2021, <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/vucic-za-ugalj-zorana-za-cistu-energiju/>.
- Panović: *Celo stanje u opoziciji je jedna vrsta agonije DS i njenih raskola*, N1, 24.11.2021, <https://www.youtube.com/watch?v=E-no5FRaWLxM>.
- Paszkowski M., Pawłowski K., *Serbia: nowe porozumienie w sprawie dostaw gazu ziemnego z Rosji*, „Komentarze IEŚ”, 2021, nr 483, <https://ies.lublin.pl/komentarze/serbia-nowe-porozumienie-na-dostawy-gazu-ziemnego-z-rosji/>.
- Pawłowski K., *Czarnogóra: protesty przeciwko intronizacji metropolity Joanikija*, „Komentarze IEŚ”, 2021, nr 442, <https://ies.lublin.pl/komentarze/czarnogora-protesty-przeciwko-intronizacji-metropolity-joanikija/>.

- lublin.pl/komentarze/czarnogora-protesty-przeciwko-intronizacji-metropolity-joanikija/.
- Pawłowski K., *Między niemocą a koniecznością: dialog Belgrad-Prisztina z perspektywy władz Serbii* (cz. I), „Komentarze IEŚ”, 2021, nr 404, <https://ies.lublin.pl/komentarze/miedzy-niemoca-a-koniecznoscia-dialog-belgrad-prisztina-z-perspektywy-wladz-serbii/>.
- Pawłowski K., *Partnerstwo strategiczne Serbii i Rosji: uwarunkowania międzynarodowe i wewnętrzne*, „Komentarze IEŚ”, 2020, nr 102, <https://ies.lublin.pl/komentarze/partnerstwo-strategiczne-serbii-i-rosji-uwarunkowania-miedzynarodowe-i-wewnetrzne/>.
- Pawłowski K., *Powołanie nowego rządu w Serbii*, „Komentarze IEŚ”, 2020, nr 281, <https://ies.lublin.pl/komentarze/powolanie-nowego-rzadu-w-serbii/>.
- Pawłowski K., *Serbia: między „falszywą rusofilią” a „nieskrywaną rusofobią”?*, „Komentarze IEŚ”, 2020, nr 295, <https://ies.lublin.pl/komentarze/serbia-miedzy-falszywa-rusofilia-a-nieskrywana-rusofobia/>.
- Pawłowski K., *Serbia: protesty z powodu zapowiedzi zaostrzenia środków administracyjnych w walce z pandemią COVID-19 z kryzysem politycznym w tle*, „Komentarze IEŚ”, 2020, nr 221, <https://ies.lublin.pl/komentarze/serbia-protesty-z-powodu-zapowiedzi-zaostrzenia-srodkow-administracyjnych-w-walce-z-pandemia-covid-19-z-kryzysem-politycznym-w-tle/>.
- Pawłowski K., *Wybory w Serbii: spodziewane zwycięstwo Serbskiej Partii Postępowej*, „Komentarze IEŚ”, 2020, nr 212, <https://ies.lublin.pl/komentarze/wybory-w-serbii-spodziewane-zwyciestwo-serbskiej-partii-postepowej/>.
- Petrović J. D., *GO SNS: Ostavke, ujedinjenje, pa disciplinovanje članstva i prozivka funkcionera*, N1, 29.05.2021 <https://rs.n1info.com/>

vesti/go-sns-ostavke-ujedinjenje-pa-disciplinovanje-clanstva-i-prozivka-funkcionera/.

Petrović J., Mišić: *Kineske investicije uglavnom krediti s većim kamatama*, N1, 07.07.2018, <https://rs.n1info.com/biznis/a402082-misic-kineske-investicije-su-krediti-s-velikima-kamatama/>.

Pivljanin o Rio Tintu: *Bojim se da su nam male šanse, ne bi se ovolika igra igrala*, N1, 12.12.2021, <https://www.youtube.com/watch?v=p3oTsphKWt4>.

PM: *Disappointment does exist, goal is to open two clusters by end-2021*, Tanjug, 24.06.2021, http://www.tanjug.rs/full-view_en.aspx?izb=663831.

Po indeksu ekonomskih sloboda Srbija 2021. na 72. mestu od 165 zemalja, Danas, 14.09.2021, <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/po-indeksu-ekonomskih-sloboda-srbija-2021-na-72-mestu-od-165-zemalja/>.

Popović A., Vučić više brinuo o svom nego o rejtingu vakcinacije, Danas, 09.04.2021, <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/vucic-vise-brinuo-o-svom-nego-o-rejtingu-vakcinacije/>.

Predsednik Republike Srbije, *Obraćanje predsednika Vučića u Narodnoj skupštini Republike Srbije*, 22.06.2021, <https://www.predsednik.rs/lat/pres-centar/vesti/obraćanje-predsednika-vucica-u-narodnoj-skupstini-republike-srbije>.

Prezentacija investicionih potencijala istočne Srbije izazvala veliko interesovanje u Beogradu, Danas, 10.09.2021, <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/istocna-srbija-je-dobro-mesto-za-investiranje/>.

Prezentacija istraživanja: *Predizborno mnjenje građana Srbije - novembar 2021*, Demostat, 03.12.2021, <https://demostat.rs/sr/vesti/istrazivanja/prezentacija-istrazivanja-predizborno-mnenje-gradana-srbije-novembar-2021/1359>.

Rakić (DS): *Vučić zna da mu najveća opasnost pretila od ujedinjene opozicije*, Danas, 21.11.2021, <https://www.danas.rs/vesti/politika/>

rakic-ds-vucic-zna-da-mu-najveca-opasnost-preti-od-ujedinjene-opozicije/.

Samorukov M., *Escaping the Kremlin's Embrace: Why Serbia Has Tired of Russian Support*, Carnegie Moscow Center, 22.01.2019, <https://carnegie.ru/commentary/78173>.

Santora M., MacFarquhar N., *Putin Gets Red Carpet Treatment in Serbia, a Fulcrum Once More*, The New York Times, 17.01.2019, <https://www.nytimes.com/2019/01/17/world/europe/serbia-putin-russia-belgrade-vucic.html>.

Serbia can cash in on Russian gas transit via TurkStream pipeline, RT, 03.05.2020, <https://www.rt.com/business/482170-serbia-turkstream-transit-revenues/>.

Serbian Officials Knew COVID-19 Deaths Three Times Higher Than Reported, Balkan Insight, 12.10.2021, <https://balkaninsight.com/2021/10/12/serbian-officials-knew-covid-deaths-three-times-higher-than-reported/>.

SNS IMA 175.000 ČLANOVA VIŠE NEGO VLADAJUĆE STRANKE U BRITANIJ I NEMAČKOJ: A ove dve zemlje imaju 140 miliona stanovnika više od Srbije!, Espresso.rs, 25.03.2018, <https://www.espreso.rs/vesti/politika/235463/sns-ima-175-000-clanova-vise-nego-vladajuće-stranke-u-britaniji-i-nemackoj-a-ove-dve-zemlje-imaju-vise-od-140-miliona-stanovnika-od-srbije>.

SPAS zvanično pristupio SNS, Šapić izabran za potpredsednika Glavnog odbora, N1, 29.05.2021, <https://rs.n1info.com/vesti/spas-pristupio-sns-vucic-porucio-dobrodosli-u-svoju-stranku/>.

Spoljni dug dostigao 32 milijarde evra, Danas, 23.09.2021, <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/spoljni-dug-dostigao-32-milijarde-evra/>.

Srbija do 2050. da bude potpuno dekarbonizovana zemlja, Danas, 30.09.2021, <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/srbija-do-2050-da-bude-potpuno-dekarbonizovana-zemlja/>.

Srbija prva u Evropi po broju revakcinisanih, samo Britanci ispred nas po broju datih doza, Blic, 11.03.2021, <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/srbija-prva-u-evropi-po-broju-revakcinisanih-samo-britanci-ispred-nas-po-broju-datih/ns4g7me>.

Србија све топлија: Да ли ће суша постати редовна појава?, Agropress, 20.10.2021, <https://agropress.org.rs/%D0%B1%D0%B8%D1%99%D0%BD%D0%B0-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D1%9A%D0%B0/%D1%81%D1%80%D0%B1%D0%B8%D1%98%D0%B0-%D1%81%D0%B2%D0%B5-%D1%82-%D0%BE%D0%BF%D0%BB%D0%B8%D1%98%D0%B0-%D0%B4%D0%B0-%D0%BB%D0%B8-%D1%9B%D0%B5-%D1%81%D1%83%D1%88%D0%B0-%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82/>.

Stručnjaci: Cena struje će neminovno rasti u svetu, ali i u Srbiji, Danas, 05.10.2021, <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/strucnjaci-cena-struje-ce-neminovno-rasti-u-svetu-ali-i-u-srbiji/>.

Šoškić: Dok mislimo da zemlja uz korupciju može da se razvija, mi smo na stranputici, Danas, 05.11.2021, <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/soskic-dok-mislimo-da-zemlja-uz-korupciju-moze-da-se-razvija-mi-smo-na-stranputici/>.

Tatalović Ž., Brnabić: Uvode se kovid propusnice za sve ugostiteljske objekte posle 22 sata, N1, 20.10.2021, <https://rs.n1info.com/vesti/krizni-stab-uvode-se-kovid-propusnice-za-sve-ugostiteljske-objekte-u-zatvorenom/>.

Tatalović Ž., Opozicija ostala sama u borbi za izborne uslove, SNS neće dijalog ni s medijima, N1, 24.09.2021, <https://rs.n1info.com/vesti/opozicije-ostala-sama-u-borbi-za-izborne-uslove-sns-opet-izbegava-odgovore/>.

Tatalović Ž., Opozicija se udružila u široki savez, čekaju se kandidati za najviše funkcije, N1, 26.11.2021, <https://rs.n1info.com/vesti/>

- potpisan-sporazum-o-zajednickom-nastupu-opozicije-gradjanima-obecane-reforme/.
- Telesković A., *Preti li Srbiji kineska dužnička klopka?*, Novi Standard, 10.05.2021, <https://standard.rs/2021/05/10/preti-li-srbiji-kineska-duznicka-klopka/>.
- Teodorović: *Mi trenutno nemamo politički život, imamo reprezentaciju jednog režima*, N1, 31.10.2021, https://www.youtube.com/watch?v=E6E_fiaN7_w.
- The World Bank, *World Bank Open Data*, <https://data.worldbank.org/>.
- Ujedinjeni protiv kovida, *Izaberi život. Vakciniši se!*, 12.10.2021, <https://ujedinjeni-protiv-kovida.net/vakcinisi-se/>.
- Utasak nedelje: Boris Tadić, Teofil Pančić i Predrag Voštinić, NOVA S, 10.06.2019, <https://www.youtube.com/watch?v=eBA9m26T1X0>.
- “Vladalac”, *politička biografija Aleksandra Vučića, prvi deo*, N1, 17.02.2020, https://www.youtube.com/watch?v=qxR6hWb_uW8.
- Вучић А., *АУТОРСКИ ТЕКСТ ПРЕДСЕДНИКА СРБИЈЕ ЗА „ПОЛИТИКУ”*, *Елита и плебс*, Политика, 10.07.2019, <http://www.politika.rs/scc/clanak/433411/Elita-i-plebs>.
- Vučić: *Beograd na vodi kritikuju oni koji nemaju ideje i snove*, Danas, 30.10.2021, <https://www.danas.rs/vesti/politika/vucic-beograd-na-vodi-kritikuju-oni-koji-nemaju-ideje-i-snove/>.
- Вучич рассказал об отношениях с Россией и Путиным, ТАСС, 15.01.2019, <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/5998553>.
- Vučić: *“Otvoreni Balkan” istorijski korak za region*, RTS, 01.08.2021, <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/4464203/vucic-otvoreni-balkan-region.html>.
- Vučić: *Preti energetska kriza nesagledivih razmera, Srbija sprema tim da se bavi time*, Danas, 02.10.2021, <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/vucic-preti-energetska-kriza-nesagledivih-razmera-srbija-sprema-tim-da-se-bavi-time/>.

VUČIĆ UBEDLJIVO NAJPOPULARNIJI: U istraživanju Politike i agencije Faktor plus, za 57 posto ispitanih, ON JE OSTAVIO NAJPOZITIVNIJI UTISAK 2018. GODINE!, Informer, 02.01.2019, <https://informer.rs/vesti/politika/414629/vucic-ubedljivo-najpopularniji-istrazivanju-politike-agencije-faktor-plus-posto-ispitanih-ostavio-najpozitivniji-utisak-2018-godine>.

Vučić: Važno da ih pobedimo ponovo, RTV, 03.02.2018, https://rtv.rs/sr_lat/politika/vucic-vazno-da-ih-pobedimo-ponovo_890839.html.

Vučić vratio u Skupštinu Zakon o eksproprijaciji, Vlada ga povlači iz procedure, N1, 08.12.2021, <https://rs.n1info.com/vesti/vucic-vratio-u-skupstinu-zakon-o-eksproprijaciji-vlada-ga-povlaci-iz-procedure/>.

Vukadinović: Vučić blizu pobede u prvom krugu izbora, ali mu popularnost pada, O21, 15.02.2022, <https://www.o21.rs/story/Info/Srbija/297880/Vukadinovic-Vucic-blizu-pobede-u-prvom-kругu-izbora-ali-mu-popularnost-pada.html>.

When political risk costs money | FT World, Financial Times, 09.10.2015, <https://www.youtube.com/watch?v=IrPdG386-tk>.

Zaključen sporazum o formiranju koalicije „Moramo“, N1, 25.01.2022, <https://rs.n1info.com/vesti/zakljucen-sporazum-o-formiranju-koalicije-moramo/>.

Spis tabel

Tab. 1. PKB państw Bałkanów Zachodnich, Chorwacji i Słowenii (w mld USD) w latach 2010-2020	38
Tab. 2. Wzrost PKB (%) w subregionie Bałkanów Zachodnich, Chor- wacji i Słowenii w latach 2010-2020	38
Tab. 3. Wskaźnik wolności gospodarczej w subregionie Bałkanów Zachodnich, Chorwacji i Słowenii w latach 2017-2021	41
Tab. 4. Pozycja państw w subregionie Bałkanów Zachodnich według wskaźnika wolności gospodarczej w latach 2017-2021	41
Tab. 5. Napływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych (FDI) do państw Bałkanów Zachodnich, Chorwacji i Słowenii w latach 2010-2019 (w mld USD)	43

Tab. 6. Poziom inflacji w subregionie Bałkanów Zachodnich, Chorwacji i Słowenii w latach 2010-2020	44
Tab. 7. Bezrobocie (jako % zasobów siły roboczej) w subregionie Bałkanów Zachodnich, Chorwacji i Słowenii w latach 2010-2020	44
Tab. 8. Trzy elementy wskaźnika praworządności, wchodzącego w skład sumarycznego wskaźnika wolności gospodarczej (2021)	47
Tab. 9. PKB <i>per capita</i> (w tys. USD) w subregionie Bałkanów Zachodnich, Chorwacji i Słowenii w latach 2010-2020	48
Tab. 10. Wielkość populacji (%) zagrożona ubóstwem w wybranych państwach Europy (2018).....	49
Tab. 11. Deficyt budżetowy/nadwyżka budżetowa Serbii w relacji do PKB (%) w latach 2010-2020	54
Tab. 12. Dług publiczny Serbii w relacji do PKB (%) w latach 2010-2020.....	54
Tab. 13. Dług publiczny w relacji do PKB (%) państw Bałkanów Zachodnich, Chorwacji i Słowenii w 2020 r.	54

Celem badań zawartych w publikacji jest przeprowadzenie jakościowej analizy ryzyka politycznego w odniesieniu do największego państwa Bałkanów Zachodnich – Republiki Serbii. Analiza ta koncentruje się na wybranych aspektach bieżącej sytuacji politycznej i gospodarczej, na których tle omówione zostają obecne wyzwania i potencjalne zagrożenia dla stabilności politycznej, rozwoju gospodarczego, stabilności finansowej i pozycji międzynarodowej Serbii.

W badaniach uwzględniono szereg czynników, które odgrywają kluczową rolę w analizie ryzyka politycznego, tj.: siłę, zakres i zasięg władzy państwowej, specyfikę systemu politycznego, model przywództwa politycznego, poziom demokracji, główne spory polityczne, stabilność makroekonomiczną, wskaźnik wolności gospodarczej, relacje regionalne, zaangażowanie aktorów zewnętrznych czy wreszcie pandemię COVID-19 – zdarzenie nieoczekiwane i nieprzewidywalne, o wielkiej skali i konsekwencjach (*the 'Black Swan' event*), od kilkunastu miesięcy wywierające niezmienny wpływ na debatę polityczną i koniunkturę gospodarczą w Serbii. W opracowaniu przyjęto perspektywę krótkoterminową, niektóre z zaprezentowanych rozważań wybiegają jednak dalej w przyszłość.

ISBN 978-83-66413-60-3

www.ies.lublin.pl